

Colofon

De Vriendenkring is het verenigingsorgaan van de *Vrienden van Schokland*, ingeschreven bij de Kamer van Koophandel te Lelystad onder nr. 40059053.

BESTUUR VRIENDEN VAN SCHOKLAND

Voorzitter

H. Scholtmeijer; tel. 0527 620490

Secretaris

C. Hendrix-Mocking; tel. 0527 652771
Oud Emmeloorderweg 18, 8308 PK Nagele
E-mail: fam.hendrix@hetnet.nl

Penningmeester

D.E. Roemers; tel. 06 104 148 86

Ledenadministratie

T.V. Hersevoort; tel. 0527 613 740
Orionstraat 15, 8303 AT Emmeloord
E-mail: t.v.hersevoort@wanadoo.nl

Overige leden

C.J. Bolle; B.J. Grotenhuis; J.H. Hollestelle;

Adviseur

H. Kloosterman; Museum Schokland,
tel. 0527 251396

REDACTIE DE VRIENDENKRING

Redactie-adres

J.H. Hollestelle; tel. 038 3329944
Scheerling 199; 8265 GG Kampen
E-mail: redactie@VvS-Schokland.nl

Overige leden

G.W. Bulk; H. Scholtmeijer; H.A. Veenink;

CONTACTPERSONEN

R. Rijs, *Stichting het Flevolandschap*
V. van Steenbergen, *RACM Lelystad*
contactadres: *Nieuw Land Erfgoedcentrum*

CULTUURHISTORISCHE INFORMATIE

www.VvS-Schokland.nl
www.schokland.nl
www.nieuwlanderfgoedcentrum.nl
www.flevolandbovenwater.nl
www.racm.nl
www.flevolandschap.nl

CONTRIBUTIE

Volwassenen € 15,-; huisgenootleden € 5,-;
jeugdleden € 3,75.
ING-Bank 11 79970 of Rabobank 34 65 56 813
t.n.v. Penningmeester VvS te Emmeloord.
Beëindiging lidmaatschap schriftelijk vóór
1 september van het lopende jaar.

51e jaargang nr. 2
Zomer 2011

In dit nummer:

► Vereniging

<i>Beste Vrienden</i>	2
<i>Redactie</i>	
Jaarrede van de voorzitter	3
<i>Harrie Scholtmeijer</i>	
Jubileumboek Vrienden van Schokland	7
Vooraankondiging Jubileumviering	8

► Artikelen

Met M.J. Brusse naar Kraggenburg (1918)	9
<i>Deel III (slot)</i>	
<i>Aaldert Pol en Gerrit van Hezel</i>	
Toen de klokken zwegen	19
<i>Albert van Urk</i>	
Over de historie van de gezondheidszorg III	
Een nieuw zorgconcept voor de polders	30
<i>Wim Lanphen</i>	
Broedvogels in een heel jonge polder	35
<i>Piet Bremer</i>	

ISSN 1383-0961

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen of vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie.

De redactie heeft ernaar gestreefd de auteursrechten voor de illustraties en foto's te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de redactie wenden.

Artikelen voor het zomernummer dienen uiterlijk op 1 augustus 2011 bij de redactie binnen te zijn.

VERENIGINGSNIEUWS

Beste Vrienden

In deze Zomereditie van *De Vriendenkring* is de jaarrede opgenomen van onze voorzitter Harrie Scholtmeijer die is uitgesproken tijdens de jaarvergadering op donderdag 14 april jongstleden.

Tijdens deze jaarvergadering werd ook het jubileumboek gepresenteerd dat ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de vereniging *Vrienden van Schokland* is gemaakt door fotograaf Wim Lanphen en uitgever/eindredacteur Marten Jansen. Het jubileumboek is een kado van de vereniging aan al onze leden. Op vertoon van uw ledenkaart kunnen alle leden een exemplaar afhalen aan de balie van museum Schokland.

Het officiële jubileumfeest wordt gehouden op zaterdag 5 november 2011 in de Nieuw Jeruzalemkerk aan het Cornelis Dirkszplein 10 in Emmeloord.

Verder in deze editie het derde en afsluitende artikel over het bezoek van NRC-correspondent M.J. Brusse aan (Oud) Kraggenburg in 1918. Aan het eind van dit artikel is nog een afsluitend commentaar van de auteurs toegevoegd.

Van de hand van Albert van Urk komt een artikel over het schip met bronzen kerkklokken dat vlak voor de haven van Urk strandde in 1944.

Wim Lanphen zet zijn artikelenserie over de geschiedenis van de gezondheidszorg voort met een artikel over "Een nieuw concept voor de gezondheidszorg".

Deze editie wordt afgesloten met een artikel van Piet Bremer over de populaties van enkele broedvogels in de nog heel jonge Noordoostpolder.

Veel leesplezier

Hans Hollestelle

Jaarrede van de voorzitter

Harrie Scholtmeijer

Onderstaande jaarrede werd uitgesproken door de voorzitter van de vereniging Vrienden van Schokland tijdens de jaarvergadering op donderdag 14 april jongstleden in het Museumkerkje van Schokland.

Beste Vrienden

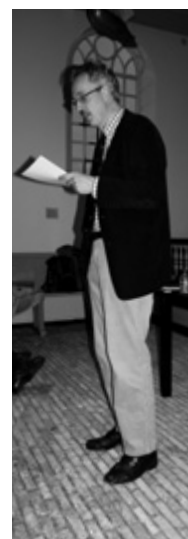
Het zal niemand ontgaan zijn dat onze vereniging dit jaar het vijftigjarige jubileum viert – al was het maar omdat u allen straks met ons jubileumboek als tastbare herinnering naar huis mag gaan. En dan is dit nog niet eens de enig feestelijke bijeenkomst, want in het najaar, als we echt Abraham zien, hebben we een interessant en afwisselend symposium, niet hier, maar op de plaats in Emmeloord waar het vijftig jaar geleden allemaal begon.

Zo'n jubileum, dat brengt je ertoe even op de plaats rust te maken, naar achteren te kijken, maar zeker ook naar voren, en te constateren wat er in de tussenliggende jaren allemaal is veranderd. Ik zal dat wat uitgebreider doen straks in Emmeloord, dan heb ik ook wat meer tijd. Nu wil ik me richten op één bepaald aspect: ons werkgebied. Maar als ik zeg: werkgebied, dan kan ik dat in twee betekenissen opvatten. Werkgebied, dat is de vakdiscipline waar je je mee bezighoudt: gesteenten, of taal, *oral history* of fossielen. Maar werkgebied kan ook in geografische zin worden afgebakend. Op beide aspecten wil ik kort ingaan. Allereerst die vakdiscipline. In de beginjaren was de biologie, en dan in

het bijzonder de ornithologie of vogelkunde, heel belangrijk. Niet voor niets presenteerde de vereniging zich voor het eerst op een vogeltentoonstelling in Emmeloord. In feite bestond er al voor de oprichting een biologische werkgroep, die in 1961 geruisloos opging in onze vereniging, en die bijvoorbeeld in de strenge winter van 1963 de aandacht op zich wist te vestigen door een grote bijvoederactie in de Noordoostpolder.

Ook de archeologen waren er vroeg bij: in 1967 was er een archeologische werkgroep, die overigens ook een voorgeschiedenis kende, in de vorm van archeologische cursussen die voor 1967 al werden gegeven.

Dit jaar is de archeologische cursus onder de vlag van de *Vrienden van Schokland* niet van start gegaan, en het ziet er niet naar uit dat die op korte termijn weer zal keren. De biologische werkgroep is al veel eerder uit onze gelederen vertrokken. De verminderde aandacht voor biologie en archeologie is wel verklaarbaar. Er zijn of er kwamen clubs die zich specifiek op dat werkgebied richten, waar de liefhebber louter gelijkgezinden trof. Voor de biologie denk

Harrie Scholtmeijer schreef in 1987 het boek Namen in de Noordoostpolder, waarna er nog 150 publicaties (boeken, artikelen) volgden, o.a. Het Nederlands van de IJsselmeerpolders en het Woordenboek van de Overijsselse Dialecten. Sedert 2008 is hij voorzitter van de Vrienden van Schokland.

Beeld gemaakt tijdens de jaarvergadering gehouden op donderdag 14 april 2011. Achter de bestuurstafel vlnr: Corry Hendrix (secretariaat), Harrie Scholtmeijer (voorzitter) en David Roemers (penningmeester).

ik aan IVN of Flevo-landschap, voor de archeologie aan de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN). Geen concurrenten van onze vereniging, maar gewaardeerde partners.

Overigens aardig te vermelden dat die archeologische werkgroep in de jaren zestig nog als 'historisch' werd aangeduid, ter onderscheiding dus van die biologische afdeling. Van historisch in de betekenis die wij er nu aan geven, was nog geen sprake. En met die huidige betekenis van 'historisch' bedoel ik: de geschiedenis en cultuur die in rechte lijn doorloopt naar onze tijd, waarover geschreven bronnen zijn, de mensen van wie we in rechte lijn afstammen. Dan heb ik het over de periode die loopt van de vroege Middeleeuwen die loopt tot aan nu.

Een historische werkgroep in *die* betekenis van het woord kwam pas tien jaar geleden, maar wie *De Vriendenkringen* van die tijd leest, of de lezingen in het kerkje destijds

volgde, kan het niet ontgaan zijn dat dat de bevestiging was van iets wat al veel langer gaande was: de omvorming van de *Vrienden van Schokland* tot een vereniging die, naast nog altijd zijn geologische wortels, sterker en sterker een historische vereniging werd.

Daarin staat onze vereniging niet alleen. De toegenomen aandacht voor de geschiedenis, en dan vooral de geschiedenis van dichtbij, is een trend die we overal in Nederland zien. Overal zijn lokale historische verenigingen actief, die soms ook respectabele delen van de bevolking aan zich weten te binden. Ik noem een *Arent thoe Boecop* in Elburg, met binnenkort 2000 leden. Ik noem de historische vereniging van de Wieringermeer, gelet op het geografische werkgebied onze zustervereniging, met 1100 leden. Als je nagaat dat de Noordoostpolder drie keer zo veel inwoners heeft als de Wieringermeer, terwijl onze vereniging net op de helft van die 1100 zit, dan is er nog wel heel wat terrein te winnen.

En ongemerkt ben ik zo bij mijn tweede definitie van werkgebied gekomen: de geografische ruimte waarin we actief zijn. Bij de oprichting heetten we: *Vrienden van het Museum in de IJsselmeerpolders*. Er was toen maar een museum, het kerkje op Schokland, en daar waren de bodemvondsten uit de Noordoostpolder bijeengebracht.

In de jaren zestig en zeventig, toen ook Oost-Flevoland in inwonertal groeide en eigen musea kreeg, werd de naam: *Vrienden van de Musea in de IJsselmeerpolders*. De vereniging werd ook echt bipolair, met een heuse afdeling Oostelijk Flevoland. Het bestuur was keurig voor de helft uit de Noordoostpolder en voor de helft uit de Flevopolder samengesteld, en in de voorzitter en secretarissen wisselden de polders elkaar af: een voorzitter uit Flevoland met een secretaris uit de NOP werden opgevolgd door een voorzitter uit de NOP met een secretaris uit Flevoland. Nog later verzelfstandigt de Flevopolder steeds meer, en dat geldt ook voor de musea daar, en beide polders

groeien uit elkaar. De vereniging concentreert zich vanaf de jaren tachtig exclusief op Museum Schokland, en gaat dan ook *Vrienden van Schokland* heten. Geen handige naam trouwens, want men verwacht ons telkens met de vereniging van Schokker nazaten, die in diezelfde tijd is opgericht. Ik vertel er dan altijd maar bij, dat Schokland weliswaar het brandpunt van onze belangstelling is, maar dat die belangstelling zich ook uitstrekt over de concentrische cirkels die daaromheen liggen: respectievelijk Noordoostpolder, dan Flevoland, dan het hele IJsselmeergebied. Je ziet dat terug in de onderwerpen van de lezingen, van de artikelen in *De Vriendenkring*, en bij de cursussen op zaterdag.

Ik moet er dan wel bijzeggen dat de cirkel die het dichtst om Schokland heen ligt, de Noordoostpolder dus, veruit de meeste aandacht krijgt. Niet zo verwonderlijk: het gros van onze leden is uit deze polder afkomstig, en op een lid na woont het hele bestuur en de hele redactie van *De Vriendenkring* tegenwoordig in de Noordoostpolder.

Impressie van de jaarvergadering op donderdag 14 april 2011 in het Museumkerkje van Schokland.

De samenstellers van het jubileumboek worden in de bloemetjes gezet met vlnr: Marten Jansen (uitgever), Wim Lanphen (fotograaf), Harrie Scholtmeijer (voorzitter) en Corry Hendrix (secretariaat).

De uitreiking van de eerste exemplaren van het jubileumboek aan de oudst bekende leden van de vereniging Vrienden van Schokland met vlnr: dhr. S. de Haan, Marten Jansen (uitgever), H.W. Hoekstra, Wim Lanphen (fotograaf), Th.V. Hersevoort (jeugdlid vanaf 1961, bestuurslid sinds 2009) en Harrie Scholtmeijer (voorzitter sinds 2008).

Die ene Kampenaar, Hans Hollestelle, is trouwens in Marknesse opgegroeid.

Vat ik de ontwikkeling nu heel kort samen, en concentreer ik me op het heden, dan zeg ik: we zijn steeds meer een *historische* vereniging voor *Schokland én de Noordoostpolder* aan het worden.

Moeten we, net als in de jaren tachtig, de gewijzigde omstandigheden laten doorklinken in de gewijzigde verenigingsnaam? Ik zou daar niet voor zijn. Je kunt ook te vaak van naam veranderen, en twee naamswijzigingen in een halve eeuw is zeker te veel van het goede.

Wat nooit veranderd is, is de naam van ons tijdschrift. Dat heet nog altijd *De Vriendenkring*. Zeker, een mooie naam, klinkt gezellig, maar misschien ook wat oubollig en is, als je heel eerlijk bent, ook niet heel veelzeggend. De al genoemde Hans Hollestelle stelde voor om die naam nu eens te wijzigen. Brainstormenderwijs kwamen we uit bij: *Historisch Tijdschrift Schokland & Noordoostpolder*. Ik leg hem aan u voor, met de mededeling dat het bestuur ook open staat voor úw suggesties.

En dan de statuten. Op de achterzijde van elk tijdschrift vindt u artikel 2 daaruit: De vereniging *Vrienden van Schokland* wil de belangstelling voor het verleden van Flevoland wekken en bevorderen. Ik zou u, in een Algemene Ledenvergadering, willen voorleggen dat Flevoland te wijzigen in: *Schokland en de Noordoostpolder*. Niet dat ik iets tegen Flevoland heb. Maar als ik kijk naar de al genoemde verenigingen in Elburg en de Wieringermeer, dan constateer ik dat die heel erg gekoppeld zijn aan een lokale *identiteit*. Laat ik het zo zeggen: voel je je verbonden met Elburg, dan ben je lid van *Arent thoe Boecop*. Het probleem is, dat maar weinig mensen zich op die manier verbonden voelen met Flevoland. Daarvoor is de provincie te weinig gelijkvormig en, kijk naar Lelystad en Almere, te onevenwichtig. Maar de Noordoostpolder ontwikkelt zich tot, of is misschien al, een duidelijke identiteit. Kijk naar de *Canon voor de Noordoostpolder*, die nu ontwikkeld wordt, en waar onze vereniging ook in participeert.

Als gezegd: wanneer je let op de lezingen, de cursussen, de artikelen in *De Vriendenkring*, dan zij wij allang een lokale historische vereniging, voor Schokland en de Noordoostpolder. Als we dat ook tot uitdrukking brengen, en voor iedereen duidelijk maken, moet een ledengroei tot een aantal dat andere lokale historische verenigingen kennen, zeker ook tot de mogelijkheden behoren. En zo eindig ik mij jaarrede in het jubileumjaar met een blik op de toekomst: de weg die de vereniging naar mijn mening zou moeten gaan, en een optimistische groei en bloei die ik daarbij voorzie.

###

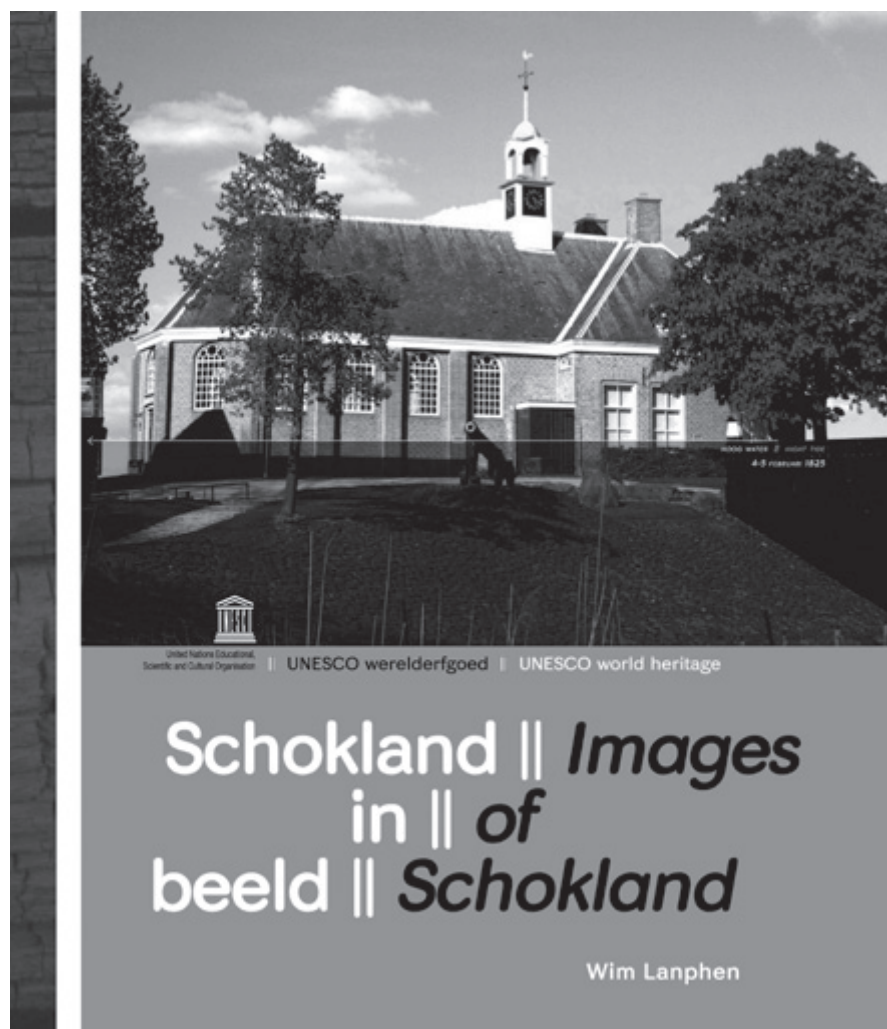
Jubileumboek

Vrienden van Schokland

Het bestuur is erg verguld met het jubileumboek van de vereniging dat tijdens de jaarvergadering op 14 april jongstleden werd gepresenteerd. Fotograaf Wim Lanphen en uitgever Marten Jansen hebben samen een prachtig boek gemaakt.

Alle leden, ook gezinsleden die lid zijn van de vereniging Vrienden van Schokland, kunnen een exemplaar afhalen.

Op vertoon van de lidmaatschapskaart van de vereniging krijgt u aan de balie van museum Schokland het jubileumboek kosteloos uitgereikt.

Het tweetalige jubileumboek is samengesteld door Wim Lanphen (fotografie) en Marten Jansen (uitgever/ eindredacteur). Het boek is ook verkrijgbaar in de reguliere boekhandel zonder het voorwoord van onze voorzitter.

De Nieuw
Jeruzalemkerk
aan het Cornelis
Dirksplein 10 in
Emmeloord.

Vooraankondiging Jubileumviering

Corry Hendrix-Mocking, secretaris

Het bestuur van de vereniging Vrienden van Schokland nodigt alle leden uit voor het bijwonen van de feestelijke bijeenkomst ter viering van het 50-jarig bestaan van de vereniging Vrienden van Schokland op zaterdag 5 november 2011. De viering zal het karakter hebben van een symposium met een inleiding door onze voorzitter, gevolgd door een lezing van Frits David Zeiler over de Watersnood van 1859. Het geheel zal muzikaal omlijst worden door leden van de Firma Weijland. De bijeenkomst zal worden gehouden in de benedenzaal van de Nieuw Jeruzalemkerk aan het Cornelis Dirksplein 10 in Emmeloord waar ooit op 11 oktober 1961 de oprichtingsvergadering van de vereniging Vrienden van Schokland werd gehouden.

Lezingen seizoen 2011-2012

De data voor de donderdagavond-lezingen in het Museumkerkje van Schokland voor het volgende seizoen zijn inmiddels bekend. Noteert u de data alvast. De invulling volgt in onze volgende editie van *De Vriendenkring*: donderdag 20 oktober 2011; 7 november 2011; 19 januari 2012; 16 februari 2012; 15 maart 2012; 19 april 2012 (Jaarvergadering).

Toezeggingen voor het geven van een donderdagavondlezing in het Museumkerkje zijn er inmiddels o.a. van Prof. Dr Gerard van de Ven. De lezing die hij voor de cursus Historie heeft gegeven over "Rivieroverstromingen" komt hij graag in het Museumkerkje nogmaals vertellen maar nu voor iedereen. Leo Voorberg komt vertellen over het oude "Waterschap Noordoostpolder".

Jan Wester komt vertellen over "Het Land van Vollenhove". Ook komt de Roofvogelvereniging Noordoostpolder een avond verzorgen.

Kijk voor de nadere invulling van de genoemde data voor de lezingen in de volgende editie van *De Vriendenkring*

Van het Bestuur

Van ons lid Mw. Brommer te Swifterbant ontving de vereniging cursusboeken die bij de eerste archeologiecursussen van Van der Heide werden gebruikt, enkele jaargangen van het archeologisch tijdschrift *Scarabee* en enkele oude jaargangen van *De Vriendenkring*. Wij zijn mw. Brommer hiervoor zeer erkentelijk.

###

AGENDA

HOOFDARTIKELLEN

Met M.J. Brusse naar Kraggenburg (1918)

Deel III (slot)

Aaldert Pol en Gerrit van Hezel

De bekende Rotterdamse journalist M.J. Brusse (de vader van...) bezocht in 1918 Kraggenburg, de eenzaam in de Zuiderzee liggende lichtwachterswoning, die slechts bereikbaar was na een moeizame voettocht over een zes kilometer lange dam van en naar Genemuïden. Brusse kreeg een lift van Kasper Kombrink, de bakenmeester van het Zwolsche Diep, die hem er in zijn bootje naar toe bracht. Kombrink was van 1902-1911 zelf havenmeester van Kraggenburg geweest.

Maar nu waren we aan 't eind van den dam. Pollo werd los gemaakt. Toch had ie 'n zweetje, aan ons gehaald, in de zon, die zoo pikte over 't water. En met een behendige manoeuvre liepen we 't haventje van Kraggenburg binnen, – maakten vast tusschen de keurige vaarspulletjes van Kroese, den huidige lichtwachter. De stoere blonde kerel keek over de borstwering, en langs de betontrappen kwam hij ons tegemoet – een beetje onwennig

nog – om ons welkom te heeten op zijn gebied.

”Dat zal u niet dikwijls overkomen, bezoek!”

”Met zoo'n enkel visschertje houdt dat op ... Maar komt u er eerst in. – 'is warm in de zon. En binnen is het koel.” Langs 'n schulpenpaadje tusschen 't gras en de biezen van zijn erfje ging hij ons voor, omhoog naar 't bordes, dat in den zwaren steenwal ligt, waarvan de randen rond zijn afgestrekten, om geen vat te geven aan de golven.

Aaldert Pol en Gerrit van Hezel vormen een zeer productief schrijversduo. Samen hebben ze talloze publicaties en boeken op hun naam staan over Schokland, Oud Kraggenburg en andere plekken in Flevoland.

M.J. Brusse (Foto in Lammers, Brusse ...).

Tekening van Pollo
aan de lijn in het boek
Paling peuren van L.
Kombrink.

Je moest er even aan wennen, aan 't meedogenloos felle licht dat van omhoog ketste, op 't blanke gesteente, en uit de scherp blikkerende zee rondom terug kaatste in je oogen. Als 'n roodhuid was de waard van Kraggenburg geblakerd. En 't was even iets heel onwezenlijks, dat kloeke huis, zwaar gebouwd, zijn groene luiken geloken en de roode lichtkoepel er op, het magazijn en 't andere kleine gedoe er omheen, binnen die enorme verschaning, hoog uit de blinkende deining, met de diepblauwe zonnellucht er overheen. 't Was 't vreemde van die vereenzaming buiten de wereld – van de roerlooze stilte door even 't watergesuizel vertoond. En dat dit gezin hier nu leefde, op zich zelf alleen aangewezen, woonde en leefde net als jij in de stad, – op zoo'n kleine, kleine klip van nog geen vijf minuten in 't rond. En dat er 's morgens de melkboer niet kwam, of de bakker, of de post – nooit eens iets anders passeerde dan 'n schip of 'n vlucht vogels... Zoals op 't lichtschip, ja, daar deed 't mij aan denken, aan 't lichtschip Maas, waar ik met stormweer eens

zoo'n tijd had gevangen gezeten. 't Lichtschip, met de eeuwige klacht van de eenzaamheid, van verveling, zijn versuffing, verjofeling als in een bago¹ – zoals vroeger de Engelsche lichtscheperen, de vuurtorens op de klippen waarlijk bago's waren voor misdadigers om hun gevangenschap uit te zitten, opgesloten in verlatenheid, en gebannen uit de maatschappij. Maar mijn gastheer van nu, – in zijn rustieken eenvoud van kloek gebouwd, taai-gespierd, slank-en-eenig natuurmensch, had hij die zelfbewuste houding, die voorname rust van koning in zijn kleine koninkrijk. En even herinnerde ik mij zoo'n prachtig romantisch verhaal van een dier prinselijke piraten, die op den top van een steile rots in de onherbergzaamheid van een kust vol gevaren de honneurs van zijn weidschen roofoverburcht bewees – gastvrij en waardig aan den verwaalden vreemdeling. En niets van verveling, en niets van vereenzaming

¹ Bag-no ['banjoo] (Italiaans) het woord bago's gevangenis der galeislaven; galeistraaf; deportatieoord voor zware misdadigers (voorheen in Frankrijk).

was er aan den gebieder van deze klip. De zachteardige zuiverheid van zijn gezicht dat aan Bijbelsche prenten deed denken. In die stil-mediterende uitdrukking werd van een fier-blijde, oermannelijke kracht, door den klaren glans van zijn oogen, – die verdoft zijn en vertroebeld bij 't volk van de lichtschepen: omdat zij de actie missen, 't avontuur van de zee, waarin zij voor anker liggen, de jaren uit, en omdat zij mannen zijn, enkel met mannen voor 't grootste deel van hun bestaan. Buiten 't gezin, buiten de harmonie en 't geluk door de liefde van de vrouw. Zij missen de vrouw. Zij missen de vrouw in hun leven – zij zien en horen niets dan mannen in hun afzondering – en daardoor verdorren ze, en is hun eeuwige klacht: de verveling, hun litanie: verlangen in eenzaamheid.

Dit lichtwachtersleven was volkomen vervuld, en juist harmonisch omsloten door de afzondering. Een gelukkig mensenpaar, uit wier innigheid een

pracht van 'n welig kind was geboren – de kleine Jan, nog pas 'n achttien maanden oud, en zoo wonderlijk ontwikkeld, dat hij in z'n eentje flink op de beenen, overal rondscharrelde en speelde en sprak met zijn vriendjes, de honden, met 't schaap, met de kippen. 't Parmantig getrip van zijn klompjes, 't lieve geluid van zijn nog wat zoetjes vraag – aarzelend stemmetje, als hij Hector, "ouwe-dier", van alles vroeg, en Bello, Hector's speelse dochter, aan zijn schortje rukte, en snuffelen kwam met haar ruigen kop bij 't ronde, blozende kinderkopje – dat was als muziek, dat was moeder's weelde, vader's verteederling, wanneer hij z'n sterken jong zoo struisch gedijen zag, en al droomde van later, mee in 't aldoor verlokkelijk avontuur van te visschen, 't fuiken zetten, 't poeren, 't reepen, 't stroopen, bij dag en bij nacht. Want hij zelf, wat was ie als jongen niet een rusteloze deugniet geweest die onder de regelmaat van 't ambacht op vaders werf al maar met z'n felle

De Vollenhoofse scheepswerf van de Harlinger Jan Kroese, de vader van Barend. Hier werden sedert 1902 de bolletjes gebouwd, vissersscheepsjes die een kruising waren tussen de botter en de schokker. In 1904 bouwde Kroese in opdracht van Rijkswaterstaat een Vollenhoofse bol voor de lichtwachter van Kraggenburg (Foto J. Kroese, Heerenveen).

zinnen was bij 't wild in de velden, in de bosschen, 't akkermaalshout, – bij de visschen, en hun gangen langs de paden der zee die hij kende, uit 't avontuur in zijn puntertje, scherper dan menige visscherman.

En, nauwelijks klaar met 't werk, sloop hij 't oude huisje aan 't haventje uit en dwaalde weg... altijd alleen, met zijn simmen en eigen gebreide netten, zijn strikken, zijn buks. – fijn van lucht als 'n jachthond, scherp van kijk en gehoor als 'n nachtdier. En tegen den ochtend kwam hij vaak pas weer van zijn omzwerven thuis, kroop stiekum in bed, dat 'ie er wezen zou, als moeder 'm straks zou roepen, om weer te werk te gaan. Wel veertien dagen en nachten aaneen; zoo 'n jog van 'n jaar of dertien nog maar, was ie dan al maar vurig in actie. Vaak doornat gehoosd door de schuimers van de branding, gekropen door 't natte struikgewas, waar ie uren lang onbeweeglijk lag te loeren, – of bij maannachten, dat 't vroom dat 't kraakte. Want z'n rap-pezige lichaam, zijn robuuste gezondheid, was toen al tegen die vermoeienis, tegen de aanslagen van alle weer, bestand. Makkers – de jongens hadden ontzag en eerbied voor zijn kracht, zijn gewikstheid, z'n onvervaardige durf, z'n trouwe, eerlijke kameraadschap. Maar hij zocht ze niet. In 't avontuur ben je 't beste alleen met enkel 't gezag van je eigen dapperen wil. In de spanning van je eigen verbeeldingen... Hij hield van de eenzaamheid, – van de geheimzinnige, donkere stilte bij nacht van 't schrikkelijk tempeest over de briesende zee.... Voor de geduldige toewijding van 't ambacht voor de regelmaat voor de omslotenheid van de werkplaats, deugde hij niet – was z'n fantasie te ongebreideld, z'n temperament te wild.

En hier op Kraggenburg had hij 't eindelijk gevonden met z'n jonge vrouw.²

In de koele, van 't gloeiende zonnelicht rustig afgedekte lichtwachterswoning zat ze, juist klaar, aan de netjes gedekte ontbijttafel. Zij was de donkere tegenstelling van zijn blondheid, de gezellige, jonge huismoeder met haar opgewekt-vriendelijke stilvergenoege gezicht, tusschen de groote, sterke mannen. Want tijdelijk waren er monteurs in de kost, bezig om het licht voor blauwgas in te richten, – ontwikkelde vaklieden, die ook al door hun werken aan vuurtorens en lichtopstanden langs de kust dien ingetooen ernst, dat goedaardig-deemoedig en toch krachtig manlijke hebben met hun getaande koppen en handen, van menschen, gewend om zelfstandig te arbeiden onder de invloeden van de machtige zee, en, daar, op hun hooge posten, blootgesteld aan allen wind en weer.

Dat was wel erg respectabel, zoals zij daar nu samen zaten, rustig aan 't goedvoorzien maal voor hun door 't werken gretige magen; zoals zij behagelijk-tevreden 't zich wèl lieten smaken, – zoals 't hun gul werd gegund door de gastvrije vrouw, die 't den kerels volop en goed bereid wilde geven, – terwijl er nu en dan eens een 'n glunder woordje zei, 'n vriendelijkheid, zonder te praten om 't praten alleen. De honden, moeder en dochter, met onzen Pollo te gast, wachtten eerbiedig op den drempel van 't vertrek, – tot zij straks óók hun beurt zouden krijgen. Eén poot erover en de blik van den meester was genoeg, om een poot weer terug te trekken in 't

2 Ze trouwden in stad Vollenhove, op 22-05-1914. Barend was toen 25 jaar (geb. Urk) en Vroukjen IJspeert 23 jr oud (geb. stad Vollenhove). Vader Jan Kroese was in 1880 getrouwd met Neeltje ten Napel uit Urk.

Sjors, Barend Kroese met vrouw en zoon Jan (Foto J. Kroese, Heerenveen).

portaal. Kleine Jan schranste pap in zijn tafelstoel, sloeg van verrukking zijn vuistje pats in 't bord. Toen nam vader 'm op schoot, de ruige Nimrod het blank-blonde kindeke, – en er werd gedankt. Vader vleide tusschen z'n groote, sterke handen gevouwen, de kleine knuistjes tegen elkaar, en zei hem geduldig de woorden van 't dankgebed voor, – waarvan 't hooge stemmetje echo gaf, heel ernstig en kinderlijk-krom. Nu sloeg de baas het groote Bijbelboek open, even wat bloode, voor den vreemden gast, las hij – terwijl alle volk rondom de hoofden stil-gebogen hield...

"De honden waren al zoo onrustig, waar Jan?" ontspande moeder de plechtige stilte – "ze begrepen 't niet, dat ie pas zo laat uit z'n bedje kwam, van morgen, die slaapkop. Ouwedier en Bello waren ongerust!"

Vader lokte den kleinen vent mee naar buiten: "nou eerst schapie melken, Jan" – De monteurs zuchtten nog even wat doezelig na, klauterden toen

langs de ladder tegen 't huis op naar hun werk in de brandende zon aan de nieuwe lantaarn. De honden, fluks het eten binnen geslokt, volgden aanstonds 't kind, waar ze aldoor waakzaam op passen, 'm terugblaffend, 'm wegduwend met den kop, als ie te dicht aan zee of bij 't haventje waagt. "Schapie geeft ze melkie zoetjes" – neuriede hij – "En over 'n poosje z'n wol" – vervolgde de heer van Kraggenburg, terwijl hij mee kuierde, zijn erfje rond. Daar tusschen de biezen en riezen van die wieling rijpten alweer de toezebollen³, de anebollen⁴, met straks hun dons voor in de bedden. Van

³ Toezebol of toestebol. In het N. en O. van ons taalgebied in tal van vervormingen aangetroffen als benaming voor de grote lisdodde (*Typha latifolia*). Zie de flora van Heukels 262 (1907, p 262-264). Uit toeze of toest en bol (I), dus zooveel als: warrige bol. Het verspreidingsgebied in W.-Ov., tezamen met de Steenwijker variant stoezebolt wordt door Heeroma in Akademiedagen 8, 105 e.v. aangegeven.

⁴ Hanebollen, Hanebolten: lisdodde of zeebries (*Scripus maritimus*).

Kraggenburg op het droge in 1996. Het is in particulier eigendom en niet toegankelijk voor het publiek. Vanaf het ernaast liggende fietspad (rechts op de foto) kan wel een aardige indruk van het complex verkregen worden. (Foto, Aaldert Pol)

't gras kwam nog aardig wat hooi. En de poelen leggen alle dag ieder 'n ei... Jan was afgedribbeld. Hij raapte kiezelsteentjes, stond telkens verwonderd te plukken en te grijpen aan 'n mooi keitje, dat vast lag in 't beton van de zeewering – gaf 't eindelijk op, en smeed er weer eentje in de ploemp, dat jonge Bello, wild om 'm heen springend, pardoes 'n joemp nam in de zee, tot Ouwedier er óók onrustig van werd en, nog wat onzeker jankerig langs de bazaltblokken geglist, er zich óók in liet glijden. Dan holden ze samen terug, poedelden zich af. vlak bij 't kind, en om hun luidruchtig geblaf kraaide Jan 't uit z'n knuistjes bevend geknepen van uitbundige pret. "Kom – zei vader – 'k moet nog wat boeten aan de fuiken – en dan zou 'k nog wel 'n zool aal willen vangen." Op den wal om de zonnelaaiende terp gingen we er wat dommelig van de hitte 'n beetje bij zitten. En zoo, onder 't vlijtig gaan van de bootnaald, z'n turende oogen telkens uitgeweid over de rubbelingen en de naadjes van zee – vertelde hij mij zijn groote

beduchtheid; dat de Waterstaat zijn lichtwachterswoning zou willen ontvolken, en dat hij dan van Kraggenburg weg moest. Juist kwam de bakenmeester weer aangestapt, heel uit de verte als een poppetje, over den dam. Hij had een maal blik gekregen van de zeegvischers voor 't volk van steenzetters, daar aan den bok. Of de vrouw ze wilde koken! En aan 't haventje hurkte hij neer om ze te kerven en schoon te maken. Jan mocht de glibbervischjes dan telkens oprapen uit 't gras, en ze in een emmertje laten plompen, dat 't spatte. De honden trouw in zijn gevolg neergezeten. De bakenmeester deelde de vrees van den lichtwachter. Maar er viel toch heel wat tegenin te brengen –, meende hij, in zijn gehechtheid aan 't oude nest op de klip. En omdat hij zijn opvolger, die er zóó aarde, nog graag in 't kleine paradijsje wilde laten. Als reddingspost, als hulppost alleen al" – zei hij – "dient hier toch volk op te zijn. Denk eens na Kroese, – wanneer is 't eerste geweest!"

– In 1912, op 15 september. – dat praamschip van Dedemsvaart. 's Avonds om half acht gestrand aan de westzij van 't huis. We hebben de menschen gered, ze een week lang geherbergd – ik was hier zelf nog pas twaalf dagen.”

– En toen?

– Die Kamper visscherman. Hij was aan 't poeren, door den storm van de stokken geslagen. Z'n schepie tegen de krib aan gezonken. 'k Heb 'm opgepikt, – den stumper onderdak gegeven, en later heb ik hem geholpen om z'n schuitje weer boven water te halen.

– Maar 't ellendigste is toch verlêe jaar geweest, den nacht van 25 October, met die Urker botter. 't Was al laat,

we lagen lang te kooi, en er woei 'n vliegende storm uit. 't Westen. ...

Toen sloeg de hond aan, hier Hector.

Ik spring er uit, – kijk in 't donkere naar buiten, en, net in die hoek zag ik 't zinkende schip, zag ik de kerels in de overbeukende-golven, met de doodstreken op hun gezichten... Die ellende, – nooit zal ik dat vergeten ...”

– Toen heeft hij zich een touw om 't lijf gebonden, een ladder neer gelaten langs de borstwering... en de schipbreukelingen stuk voor stuk gered! – vertelde de bakenmeester de heldendaad – ”Zonder volk op Kraggenburg waren die menschen zeker verdrongen”

”Maar bovendien” – ging Kroese voort – ”hoe dikwijls lopen er, bij

Topografische omgeving van Oud Kraggenburg (ANWB, Topografische atlas, 2002).

oostewind en laag water, hier geen schepen aan den grond, waar geen levensmiddelen aan boord zijn? De nachtboot passeert toch ook telkens, – wat moeten ze beginnen, als hier niemand woont. Is dat dan geen scheepvaartbelang! – Al brandt zoo'n blauw-gasinstallatie ook lang, als er een defect komt aan het licht, is er niemand bij – bij zoo'n belangrijk licht voor die drukke scheepvaart, wanneer je alleen maar eens nagaat van Meppel op Amsterdam en Rotterdam, vooral bij nacht. Loopen ze vast, dan komen ze toch maar niet aan den wal.

De zelfregistreerende peilschaal wordt nu om de acht dagen bediend, – maar als 't water lager komt dan 1,40 M, schrijft ie niet meer, en moet ie bijgehouden worden. Ook den mistklok, zij loopt maar acht uur en 't is wel geweest van drie dagen luien achter elkaar. Hoe moet dat alles gaan, van uit den wal ! Evenals 't roode licht op den dam, als ie onder staat, dat de schippers er anders oploopen!"

Een ernstige beduchtheid was er op 't gezicht van den lichtwachter, – ook, om 't gevaar van zijn makkers, de schippers en visscherlui, waarvoor hij zich immers mee verantwoordelijk voelt, op zijn hoogen post in zee, die hem lief is geworden ...

Toen kwam er zoo'n klein bolletje, met armelijk gelapte zeiltjes aangewapperd, en 't meerde in 't haventje van Kraggenburg. Twee aardige jongens hadden een boodschap voor den lichtwachter, en van de romantische klip namen ze me mee terug naar 't oude visschermansnest [Vollenhove] aan den wal. 't Was een armzalig scheepie – maar de zestienjarige schipper wist 't scherp te sturen, terwijl 't dertienjarige broertje, zijn knecht, al maar bezig was met boomen, met

breeuwen, om 't water te houden uit 't lekke klompje – waarvan je, bij iedere ruk, vreesde dat 't maatje met heel de gammele tuigage er af zou slaan. Toch was dit hun broodwinning – de twee oudsten uit 't gezin van tien kinderen – waar ze al twee jaar zoo samen bij alle weer uit reepen gingen; saampjes vertrouwd en verinnigd in 't bewustzijn van 't gevaar.

O – zei de schipper – zij waren lang niet de jongsten. Als ze de klassen maar hadden doorlopen, gingen de jongens soms al op hun tiende, hun elfde jaar mee, "in die rotte booten, voor groote gezinnen." Maar nu kwam er voor hen een op de helling – een nieuwe, een groote, en dan kregen ze voor zoo'n paar duizend gulden onder hun gat... Vader stond immers óók al op z'n dertiende jaar als zelfstandige schipper...

###

Geautomatiseerd

De lichten op Kraggenburg werden in 1918 geautomatiseerd. Tijdens het bezoek van Brusse waren er monteurs aanwezig om de nodige voorzieningen te treffen. De familie Kroese was de laatste lichtwachtersfamilie op Kraggenburg. Voortaan was de bakenmeester van Genemuiden de toezichthouder op afstand. De niet bewoonde burcht met de gesloten luiken zag er vaak zo somber uit dat zelfs de kenner van de Vecht-IJsseldelta bij uitnemendheid – Gait Berk (1927-2006) – er, tot zijn spijt, nooit op was geklauterd: 'Later was ik jaloers op oudere jongens die er met hun zeilboten op weekend een nacht waren gebleven. Ze hadden er foto's van, waar ze op stonden alsof er een wind van vrijheid door hun kop woei'.

*De Bol VH 44.
(Site: Henk van
Heerde, Vollenhove)*

Kraggenburg met het witte licht en de mistbel; de luiken zijn gesloten.

De mannen zitten op de ijsbreker.

(In: Beens, Schakels)

Kraggenburg als monument

Het college van B en W van de gemeente Noordoostpolder nam in de jaren zestig van de vorige eeuw Gerrit van der Heide's voorstel over om Kraggenburg op de monumentenlijst te plaatsen.

Het ging om een complex van ruim 2 ha: 'een voormalige lichtwachterswoning met lichttoren, liggende op een met basaltblokken versterkte heuvel, een schuur, een stredam met op de punt een vroeger dienstdoende lichtopstand, een kleine voormalige vluchthaven en een loopbrug'.

De jonge polder was "niet rijk aan monumenten". De Rijksdienst voor de Monumentenzorg willigde het verzoek in 1968 in. De gemeente, die Kraggenburg voor f 1,- had kunnen kopen, wenste het monument echter niet aan te kopen en in 1971 kocht de familie Pluister het voor een habbekrats. Na een artikel van de heer Ph. Trooster uit Zwolle in het weekblad *Schuttevâer* werd de ernstig verwaarloosde lichtopstand aan de ingang van het Zwolsche Diep in 1994

vernieuwd, mede dankzij een forse subsidie van de provincie. Na de dood van Maria Puister in 1998 werd het complex verkocht aan de familie Pauw / Woolderink, die het sedert april 2002, na een grondige renovatie, betrok. Hier is het Holistisch Centrum 'De Bron' gevestigd.

Ieder jaar wordt, in het tweede weekend van september, het terrein in het kader van de landelijke monumentendagen opengesteld. Dan is het complex van buiten te bezichtigen. Velen echter menen dat er meer mogelijkheden moeten komen.

In 2001 is door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, in overleg met de gemeente Noordoostpolder, de *Cultuurhistorische verkenning Oud Kraggenburg*, opgesteld.

Daarin wordt opnieuw de betekenis van het monument onderstreept: 'In de Nederlandse waterstaatsgeschiedenis is Oud Kraggenburg een volkomen unieke ontwikkeling geweest.

Leidammen diep in zee zijn in de 19^e eeuw op meer plaatsen aangelegd, maar een voorziening aan het eind van de dam in de vorm van een

vluchthaven en een lichtbaken met woning is nergens anders tot stand gekomen. Ook het gebruik van kraggen als 'fundering' voor de dam is, voor zover dit in kort bestek kon worden nagegaan, een unieke toepassing geweest. De lichtbakenfunctie van Oud Kraggenburg is nog zeer goed aan het complex af te lezen, de havenfunctie is, afhankelijk van het standpunt, matig tot redelijk goed af te lezen. De hogere ligging van de woning op een met steen beklede terp is nog volledig intact en is ook vanaf wat grotere afstand, afhankelijk van waar men zich bevindt, redelijk tot zeer goed te ervaren. Deze kwaliteiten maken Oud Kraggenburg tot een cultuurhistorisch zeer waardevol complex.⁵ De lichtwachterswoning is – met subsidie van rijk, provincie en gemeente – door de familie Pauw /

5 L. Prins, Cultuurhistorische verkenning Oud Kraggenburg, Uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 2001

Woolderink uitstekend gerestaureerd. Het complex komt echter als geheel nog steeds onvoldoende tot haar recht. Er bestaan wel plannen om het monument toegankelijker te maken en zelfs de omgeving van Oud Kraggenburg daarin te betrekken. Volgens ontwerptekeningen worden de leidammen weer gedeeltelijk zichtbaar in het landschap opgenomen met daarnaast wandel – en fietspaden. Fraaie plannen, waarmee de bosrijke zuidoosthoek van de Noordoostpolder ook een beter cultuurhistorisch profiel kan krijgen. Tot op heden is er echter nog niets van terechtgekomen en dat is voor een provincie met zo weinig gebouwde historische monumenten zeer teleurstellend.

###

Literatuur over Oud Kraggenburg en de biezencultuur:

Berk, Gait L., *Een jeugd in de IJsseldelta*, Kampen 1990.

Belvedere; beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting, Den Haag 1999

Beens, Henk, *Schakels in de tijd. Genemuiden van 1800 tot 1900*. Uitgegeven door H. Beens, Genemuiden 2000.

Coster, Wim, *Baron op klompen. Mr. B.W.A.E. baron Sloet tot Oldhuis (1807-1884): Aan de hefboom tot welvaart*, Wageningen 2008.

Heerde, Henk van, *De diligence en de tram*. Site: <http://www.henkvanheerde.nl/>

Lammers, A., 'Brusse, Marie Joseph (1873-1941)', in *Biografisch Woordenboek van Nederland*. URL: <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn2/brusse> [13-03-2008] Oorspronkelijke versie opgenomen in: *Biografisch Woordenboek van Nederland 2* (Den Haag 1985), laatst gewijzigd op 13-03-2008.

Pol, Aaldert en Gerrit van Hezel, *Kraggenburg en de vaarweg van Zwolle naar zee*, Kampen 2000.

Prins, L. *Cultuurhistorische verkenning Oud Kraggenburg*, gemeente Noordoostpolder, Uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist, 2001

Teychiné Stakenburg, A.J., *Marie Joseph Brusse (1873-1941)*, z.j.

Toen de klokken zwegen

Albert van Urk

Op een sombere middag in het najaar van 2006 vindt Jelle Visser, vrijwilliger bij Het Oude Raadhuis op Urk in een afgelegen hoekje van de museumzolder een doos met brieven. Een van de epistels, handgeschreven, is gericht aan burgemeester G. Keijzer en geschreven door de plaatselijke havenmeester C. Zeeman.

Mysterieuze stranding in 1945

De brief is niet gedateerd, maar uit de inhoud blijkt dat het om een gebeurtenis gaat uit het laatste oorlogsjaar 1945. De tekst behelst een verklaring omtrent een massale stranding op de zandbank "De Vormt" tegenover de vuurtoren. Nooit eerder strandden er zoveel schepen tegelijk, nooit eerder was de lading van een der schepen zo uitzonderlijk. Nieuw licht op een oude gebeurtenis.

Klokkenroof

In juli 1942, middenin de oorlogstijd, verscheen een verordening van Rijkscommissaris Seyss-Inquart, die bepaalde dat voorwerpen bestaande uit koper, lood, tin, nikkel of legeringen daarvan, aangemeld moesten worden bij de "Rüstungsinspektion" ten behoeve van de Duitse oorlogsindustrie. Ook kerkklokken stonden op de lijst. In de herfst van datzelfde jaar begon de grote klokkenroof. Vijfzestighonderd klokken verdwenen uit Nederlandse kerktorens en carillons. Stille viel over stad en land. Met het weghalen van de klokken had zich een Nederlander belast, P.J. Meulenberg, "Klokken-Peter". Deels via onderaannemers zette hij driehonderd arbeiders aan het

werk, verdeeld over dertig ploegen. Men voorzag incidenten. Die kwamen er ook en daarom werd besloten de werkzaamheden in het donker uit te voeren, maar dat bleek onuitvoerbaar. De klokken moesten dus bij daglicht naar beneden worden getakeld, vaak onder de woedende blikken van een talrijk samengestroomd publiek. Soms werd gesaboteerd of vertraagd, maar uiteindelijk was het resultaat hetzelfde. De klokken werden afgevoerd richting Duitsland om daar te worden omgesmolten. Dat gebeurde bijvoorbeeld in Hamburg bij de "Norddeutsche Affenrie" en de "Zinnewerke Wilhelmsburg". Beide fabrieken waren al eens gebombardeerd.

M-klokken

Met deze term werden de monumentale klokken bedoeld. Net voor het uitbreken van de oorlog had de Inspectie Kunstbescherming alle voor een eventuele vordering te vrijwaren klokken van een witte "M" laten voorzien, de "M" van "Monument". Bij iedere M-klok werd een mededeling met de volgende strekking gehangen: "De Nederlandse Regering heeft een zeer beperkt aantal klokken als historische gedenkstukken

Albert van Urk was vroeger o.a. werkzaam bij uitgeverij De Vuurtoren op Urk. Hij kon zijn oude beroep niet vaarwel zeggen en houdt zich nog steeds bezig met het vergaren en archiveren van kennis over het oude Urk en legt dit vast in boekjes en brochures vanuit het kantoor van de stichting Urker Uitgaven. Boven de receptie van het museum Het Oude Raadhuis is hij nog dagelijks werkzaam. (uit: www.jachthollandia.nl)

van de grootste betekenis van vordering vrijgesteld en richt zich tot de bevelhebbers der militaire macht van andere mogendheden met het dringende verzoek deze met een "M" gemerkte klokken eveneens te sparen." Deze mededeling was, behalve in het Nederlands, ook in de Franse, Duitse en Engelse taal gesteld. Aanvankelijk werden deze M-klokken ontzien. In februari 1943 achtte de Duitse bezetter het, met het oog op een eventuele invasie, noodzakelijk om bijna alle beschermde klokken en beiaarden uit de torens van de kustprovincies (de zogenaamde spergebieden) te verwijderen.

Dat gebeurde en deze monumentale klokken werden opgeslagen in twee grote opslagplaatsen, een in Giethoorn en een in Leerdam. In september 1944, enkele maanden na de geallieerde invasie in Normandië, achtten de

Duitsers, in het nauw gebracht, de tijd gekomen ook deze cultuurmonumenten af te voeren. Hetgeen geschiedde, ze werden ingeladen met bestemming Hamburg. Het was 3 november 1944.

Hoop op Zegen

Zo heette het schip van schipper J. van Dijk uit Dordrecht. Het was gebouwd in 1879 en mat 147 ton. Van Dijk had geweigerd aan het transport mee te werken. Waarschijnlijk is hij ondergedoken, maar zekerheid daarover kregen we niet. In zijn plaats werd een zekere Marten Homma als gelegenheidsschipper aan boord geplaatst. De tocht vanaf Leerdam via Amsterdam en verder over het IJsselmeer was niet zonder gevaar. Geallieerde vliegtuigen schoten op zowat alles wat zich op de weg of over het water bewoog. Dat ondervonden bijvoorbeeld eerder dat jaar passagiers

De Michaëlskerk te Oosterland op Wieringen. In de toren van deze kerk hangt een van de 226 geredde klokken.

en bemanning van de "Jhr. Von Geusau", die, onderweg van Enkhuizen naar Urk, door laag invliegende jagers werd beschoten. Over de tocht van Leerdam naar Amsterdam is weinig bekend.

Vast staat de datum van belading: 3 november. Onderweg moet de grootte van het konvooi zijn uitgegroeid tot elf of dertien schepen. Bij het vertrek uit de Oranjesluizen werden de schepen die niet op eigen kracht konden varen getrokken door de Duitse sleepboot B.S. 14. De weersomstandigheden waren goed: "Matige wind en goed zicht" volgens de verklaring van havenmeester Zeeman. Met de wind in de rug ploegde het konvooi zich langzaam een weg over het donkere water van het IJsselmeer richting Lemmer. Vanwege het duister, men voer met gedoofde lichten, was er nog geen gevaar voor beschietingen. Het was 6 januari 1945, de nacht van zaterdag op zondag.

Gedoofde vuurtoren

Vierendertig jaar was Jacob Schraal toen hij per 1 januari 1941 zijn aanstelling kreeg als vuurtorenwachter op Urk. Hij was die bewuste nacht ruim vier jaar in functie. We weten niet veel van hem. Wat zijn activiteiten in het verzet betreft moeten we het doen met dat ene krantenberichtje uit 1946, hij saboteerde, werd meerdere malen gearresteerd maar ook weer vrijgelaten. Vanaf het begin van de bezetting in 1940 waren de Nederlandse vuurtorens gedoofd. Om de scheepvaart bij nachtelijke navigatie toch enigszins tegemoet te komen werd het gebruik van een afgeschermd noodverlichting toegestaan. Deze was bevestigd aan het hek van de omloop van de vuurtoren en was slechts zichtbaar voor dichtbij passerende schepen. Die verlichting bestond uit een elektrische lantaarn, welke door middel van een eenvoudig verlengsnoer op het lichtnet kon worden aangesloten. Dat

De vuurtoren van Urk rond 1946. De twee stippen naast de "berg" behoren bij het wrak van het klokkenschip.

*De klok van
Lambertschaag.*

het konvooi werd misleid blijkt uit de al eerder genoemde brief aan de Urker burgemeester G. Keijzer van havenmeester Zeeman. Een citaat: "Wie wel een groote rol speelde dien tijd, was de torenwachter die als goed vaderlander, bij het naderen der konvooien, heel kalm het torenvuur doofde." We stellen het ons zo voor: Schraal trok eenvoudigweg de stekker van de noodverlichting uit het stopcontact en kon dan later verklaren

dat hij, na controle bij de afdaling van de toren in het donker waarschijnlijk over de kabel was gestruikeld zonder daar erg in te hebben.

De Vormt

De Vormt was, en is nog steeds, een beruchte zandplaats welke zich uitstrekt westelijk van Urk en langs de Noordoostpolderdijk in noordwestelijke richting.

Talrijke strandingen vonden en vinden er tot op heden plaats, meestal vanwege onbekendheid met het overigens uitstekend betonde vaarwater. De zandplaat kent grote zwerfkeien net onder de waterspiegel en een harde richel als westelijke begrenzing. Op deze voor schepen gevaarlijke plaats zouden 226 Nederlandse klokken een tijdelijke rustplaats vinden op de bodem van het IJsselmeer. Verbaasde bezoekers van het kerkje aan de zee zagen die zondagmorgen, de ochtend na de stranding, een chaos van vastgelopen schepen her en der verspreid. Men wees elkaar op uiteenlopende scheepstypen: sleepboten, wachtschepen en vrachtschepen en giste naar de toedracht van deze massale stranding. Bij sommige van hen ontwaakte een oeroude juttersdrang, al wist niemand nog welke lading zich in de ruimen bevond. Om van de middeleeuwse klokken in het achterste schip maar te zwijgen. Die klokken... Je zou kunnen zeggen dat ze een passende rustplaats hadden gevonden op de plaats waar eens een kerkhof had gelegen en een kerk had gestaan.

Weer vlot

Sommige schepen wisten op eigen kracht vlot te komen en vonden een ligplaats in de Werkhaven van Zuiderzeewerken. In de loop van de volgende dagen werden meerdere schepen van de Vormt gehaald. Een zogenaamde bovenrijnsleepboot met geringe diepgang en grote mechanische kracht gelukte het om op 9 januari vier gestrande boten de Urker haven binnen te slepen. Tenslotte bleven drie schepen zitten. Dat waren de "Wijkdienst X" geladen met ijzer, de "Vertrouwen" geladen met touw en de "Hoop op Zegen", het klokkenschip. Ondanks verwoede pogingen gelukte het niet dit drietal van zijn plaats te

krijgen. Uit mijn jeugdijaren weet ik mij nog te herinneren dat er uit een van de schepen nogal gejut werd. Bij onze burens lag jarenlang een vloermat, gevlochten van touw uit de "Vertrouwen" die op loopafstand van de kust lag. In de week die volgde op de spectaculaire stranding speelde zich op luttele afstand van de Vormt een afschuwelijk drama af. In de nacht van 8 op 9 januari botsten twee boten van de lijn Lemmer-Amsterdam met een geweldige klap op elkaar. Het waren de "Groningen IV" en de "Jan Nieveen". Hierbij kwamen veertien passagiers van de "Groningen IV" om het leven. Intussen eiste de hongerwinter in het westen van Nederland talloze slachtoffers en waren zo'n honderd Urker mannen en jongens opgepakt en afgevoerd naar Duitsland. Uit de schaarse berichtgeving van de "Oprechte Urker", het wekelijks verschijnende Urker krantje, doemt, tussen de regels door een somber beeld op: dat van angst, onzekerheid en schaarste. Op de kruin van de dijk naar Ramspol lag nog steeds puin van het gebombardeerde Rotterdam. Triest werd die winter, intriest.

Bergingspoging

De machinefabriek Fa. A. Hoekman en Zonen kreeg van de Duitse bezetter opdracht om het schip met de klokken vlot te trekken. De Hoekmannen stonden op Urk bekend als zeer goede vaderlanders. Broer Pieter was vanuit Engeland als agent gedropt en in 1943 als gevolg van verraad gesneuveld. Aangezien de bestemming van de klokken weinig te raden overliet zullen de bergers (de firma had ook derden benaderd) tot de slotsom zijn gekomen dat het vlot trekken van de klippen niet wenselijk was. Vooral Fokke Hoekman, die de leiding had van de eerste bergingspoging, toonde zich van zijn beste kant. Van hem

zou de havenmeester later verklaren: "Ook Fokke Hoekman had met een kleine moeite de "Wijkdienst X" en het klokkenschip weer kunnen vlot brengen".

Op 1 augustus 1997, meer dan vijftig jaren na de stranding, ontving F. van der Zande te Castricum (eveneens een onderzoeker van deze gebeurtenissen) na een oproep in het blad "Schuttevaer" een reactie van J. Krikke, kapitein van de Rijnvaart. Krikke wist uit de verhalen van zijn vader het volgende te melden: "Tijdens de oorlogsjaren kreeg mijn vader opdracht samen met nog drie collega's met hun sleepboten een schip van de "Vormt" te trekken. Tijdens een bespreking die de kapiteins onder elkaar hielden, werd een plan gesmeed om te proberen het schip daar NIET vandaan te halen. Het plan was om de sleepverbinding zodanig vast te maken, dat door de enorme kracht die vier sleepboten konden ontwikkelen, de bolders waarop de sleepverbinding was gemaakt, afgesneden zou worden. Hetgeen ook gebeurde. Bovendien wisten de bergers te bewerkstelligen dat zij nog een laatste inspectie zouden mogen uitvoeren om de Duitsers "gerust te stellen". Toen zij het schip verlieten, vergaten ze opzettelijk de roeden, ijzeren stangen die voor de kleppen van de luiken langs worden gestoken, er weer voor te doen. Een zuidwester storm deed de rest. Krikke eindigt met de opmerking: "Geholpen door de elementen water en wind en de manier waarop deze berging werd uitgevoerd, kan men wel spreken van een sabotage – of verzetsdaad." Tot zo ver de brief aan van der Zande. De bergers konden trouwens met een beargumenteerd verhaal bij de opdrachtgevers terugkomen. De zijkant van het schip was over een lengte van acht meter opengescheurd en het vlak (de bodem) was zwaar beschadigd. Alleen de lading was en

bleef gedurende de rest van de oorlog intact, ondanks het feit dat Duitse soldaten het wrak bij oefeningen soms als schietschijf gebruikten.

Jouke Zoer

Was de eerste bergingspoging op een georganiseerde mislukking uitgelopen, de naoorlogse tweede poging in de maanden juli en augustus 1945 liep uit op een volledig succes. In het voorjaar van 1989 had de schrijver van dit artikel een gesprek met een gepensioneerde sleepbootkapitein, Jouke Zoer. Hij had een belangrijk aandeel gehad in het bergen van de kostbare lading van het klokkenschip. In zijn woning aan de Eekwal in Zwolle vertelde hij het volgende: "Op 11 mei 1945 kwam ik in dienst van de firma Daalder, de opzichter heette Leijnse. Vier weken lag ik met onze mastbak in een vaart in de Noordoostpolder. Toen kreeg ik opdracht mij in Urk te vervoegen bij Fokke Hoekman. Wij gingen naar Monnikendam om dertien gezonken schepen te bergen die gevaar opleverden voor de scheepvaart. Ik moest na elk weekend fietsend over de dijk naar Urk, soms in de nacht. Ik herinner mij dat er toen lange rijen puin op de dijk lagen (van Rotterdam 1940, red.). Ik sliep op een sleepboot van de firma Hoekman, ik meen de "Albert IV". Op dinsdag 31 juli 1945 werd onze mastbak (het karwei bij Monnikendam was inmiddels geklaard) naar het klokkenschip bij Urk gesleept en namen de bergingswerkzaamheden een aanvang. Voor de klokken die in dieper water lagen was een duiker ingehuurd. Als we 's avonds het werk voor die dag geklaard hadden, sloegen we met een ijzeren staaf op de grootste klok. Dat was bet sein voor de "Albert IV" dat wij gehaald konden worden. De werkzaamheden strekten zich uit van eind juli tot begin augustus

1945". Tot zover het gesprek. Toen dat ten einde liep haalde Zoer een oud kiekje tevoorschijn, de geborgen klokken op de Westhaven, althans dat gedeelte van de lading dat al aan land was gebracht.

Het verloop van de berging

Uit dagboek aantekeningen van de Urker havenmeester kennen wij het verloop van het verhaal. Verdeeld over vijf werkdagen werden in totaal 226 klokken en 145 klepels geborgen. Ze werden op Urk aan land gebracht en opgeslagen in de hoek bij 't strand. De tjalk "Eben-Haëzer" van de Urker schipper J. van Laar bracht de klokken op 9 augustus naar Amsterdam en vandaar gingen ze, na inventarisatie en inspectie op gebreken naar de oorspronkelijke eigenaars. De verzonken klokken waren na veel

omzwervingen eindelijk weer thuis. In december 1945 en de daaropvolgende maand is nog geprobeerd het wrak van het klokkenschip te lichten. De werkzaamheden werden belemmerd door storm, ijs, mist en regen. Toen eindelijk de weersomstandigheden kenterden bleek het schip in tweeën te zijn gebroken en berging onmogelijk. De bergingsploeg Hylkema/Meester, bestaande uit zeven personen, staakte de werkzaamheden op 15 januari 1946 en keerde onverrichter zake terug. In de strenge winter van 1963/'64 werden de restanten van het wrak met branders gesloopt. Het oud ijzer werd door middel van verschillende sledetochten naar de werf van Hakvoort op Urk gebracht. De opbrengst bedroeg driehonderd gulden en dat was voor die tijd best een aardig bedrag.

De gedeeltelijke lading van de "Hoop op Zegen" opgeslagen op de Westhavenkade in Urk, juli 1945.

Schipper van Dijk

Aan het begin van dit verhaal hebben we kennis gemaakt met schipper J. van Dijk uit Dordrecht. Wat is er van hem geworden? Hij moet aan het eind van de oorlog zo rond 60 jaar oud zijn geweest. Nazaten waren helaas niet te traceren, zodat we over de motieven van zijn weigering om schip en lading naar Duitsland te brengen in het duister tasten. Vaststaat dat hij zijn klipper, zijn huisraad en zijn broodwinning kwijt raakte. Na de oorlog kreeg hij een uitkering van veertien gulden per week. De waarde van het schip werd door deskundigen getaxeerd op 15.000 gulden. De Rijksinspecteur van de Kunstbescherming, J. Kalf, stelde in juni 1945 voor om een waarborgfonds te vormen van maximaal 10.000 gulden, teneinde de gedupeerde schipper in staat te stellen een nieuw schip te kopen. Dat waarborgfonds was bedoeld als aanvulling op de te verwachten uitkering van het rijk. Om dit doel te bereiken werd aan de eigenaars van de geborgen klokken (kerken en gemeenten) een bijdrage gevraagd van 75 gulden. Deze oproep bracht slechts 2990 gulden op.

Verhalen en legenden

Rond het klokkenschip weven zich in de loop der jaren mooie verhalen, zoals die van een nieuwsgierige jongen die kort na de stranding een kijkje neemt aan boord van het klipperschip en vervolgens bijna het leven er bij inschiet omdat vanaf de wal door Duitse militairen een schietoefening wordt gehouden. Door in een gekantelde klok te kruipen redt hij het vege lijf.

Vissers menen nog, jaren na de berging van de lading bij lage waterstand de contouren van een grote klok te ontdekken. Twee jongens horen bij volle maan, volgens een liedje van Boudewijn de Groot, bij het paling

stropen onder water het luiden van een klok. Op een gedenksteen bij de teruggekeerde klok in Spijkenisse lezen we: "In drie jaar klonk mijn stem niet meer / 'k Lag op de bodem van het IJsselmeer / Heldenmoed van schipper van Dijk / Liet mij daar zakken in het slijk." J.W. Ooms schreef een verhaal met als titel "Het klokkenschip" in het Kerstnummer van "Op den Uitkijk", jaargang 1945-46, kennelijk geïnspireerd door de stranding op "De Vormt".

"De klokken in de Zuiderzee" is de titel van een hoofdstuk in het boek "Mysteries in Nederland / IJsselmeer" door Martijn J. Adelmund. Tjeerd Hoekstra schreef samen met Rik Valkenburg een jeugdboek met oorlogsverhalen onder de titel "De oorlogsavonturen van twee vrienden" met een hoofdstuk over de opzienbarende stranding.

Lambertschaag

In het zomernummer 2010 van *De Vriendenkring* nam Aaldert Pol zijn lezers mee naar de kerk en de klok van Lambertschaag in Noord-Holland. Daar hangt een klok die, geroofd door de watergeuzen, afkomstig zou zijn van het eiland Schokland, waarschijnlijk van het katholieke Emmeloord. In zijn voetsporen bezochten we begin augustus het groene kerkje in dit dorp en de kerken van Oosterland en Westerland op het voormalige eiland Wieringen. De klokken uit de torens van deze kerken, respectievelijk daterend van de jaren 1495, 1499 en 1510 hebben een klein stukje geschiedenis gemeen. Ze behoren tot de 226 monumenten die tijdelijk hebben gerust op de bodem van het IJsselmeer. De klok van Geert van Wou uit Lambertschaag is twee keer geroofd geweest: op Schokland door de watergeuzen in de Tachtigjarige Oorlog en de tweede keer toen hij in

Na ruim 35-jarigen trouwen dienst is de wachter van den vuurtoren te Urk, de heer A. Loosman, van zijn hoogen post vertrokken. De wachter op den toren onder den misthoorn, die vele schippers voor gevaar gewaarschuid heeft. Op de balustrade het speciale verduisteringslicht, dat tegenwoordig gebruikt wordt.

Vuurtorenwachter A. Loosman bij de zogenaamde verduisteringsverlichting, december 1940.

1943 op last van de Duitse bezetter door de Nederlandse werknemers van Meulenberg uit de toren werd getakeld. Mijn grootvader van moederszijde heette Iede Koffeman. Hij was huisschilder van beroep maar toen Urk zijn eigen visafslag kreeg (in 1905) werd hij de eerste directeur/boekhouder. In zijn vrije tijd bekleedde hij diverse kerkelijke en maatschappelijke functies en daarnaast

had hij een leuke en leerzame hobby: hij verdiepte zich in de geschiedenis van het eiland Urk en schreef daarover geromantiseerde historische schetsen in de Urker Courant, een van de voorlopers van "Het Urkerland". Als ik het wel heb was hij ook dialect – correspondent voor het P.J. Meertens-Instituut, beter bekend als "Het Bureau" in Amsterdam.

*Impressie van de
haven van Urk vanaf
de vuurtoren in
2007.
Foto: Hans
Hollestelle*

Toen de eerste klokken werden aangeland en opgeslagen op de Westhaven was hij daar te vinden met een potlood en een opschrijfboekje. Hij had toen net zijn tachtigste verjaardag gevierd. Met meer dan gewone belangstelling liep hij tussen de klokken door en in mijn verbeelding hoor ik hem de geheimzinnige Latijnse opschriften prevelen: "Deus His Quoque Finem". Bij sommige klokken stond de naam van de thuishaven op het object gekalkt, bijvoorbeeld bij die van Wadwaai. Er is een briefkaart van grootvader bewaard gebleven gericht aan de pastoor van Wognum (N.H.).

Daarop somt hij door hem gevonden en herkende klokken op: Ipendam, Sassenheim, Wognum, Goes, Renesse, Kapelle, Wassenaar, Sint Maartensdijk, Tholen... Of de werkelijke omvang en waarde van de gestrande lading ooit tot hem is doorgedrongen zullen we nooit weten. Als laat eerbetoon aan zijn inspanningen een kleine opsomming van een deel van de monumenten: 3 uit de 14^e eeuw, 39 uit de 15^e, 22 uit de 16^e, 18 uit de 17^e en 13 uit de 18^e eeuw. De drie oudste klokken dateerden uit 1385, 1388 en 1396. Grootvader overleed in 1947 en ligt begraven naast de toren van het kerkje aan de zee.

Nabeschouwing

Uit dit verhaal komen twee mannen naar voren die een belangrijke rol hebben gespeeld bij de redding van een groot aantal cultuurmonumenten, misschien zonder dat zij zelf dit ten volle beseften. De eerste was de vuurtorenwachter Jacob Schraal die het licht doofde bij de nadering van het Duitse konvooi. De tweede was Fokke Hoekman, die in dienst van de firma A. Hoekman en Zonen verantwoordelijk was voor het slagen of mislukken van de bergingspogingen. Zij worden beide door havenmeester Zeeman aangewezen als goede vaderlanders die, anders dan de Nederlandse opvarenden van het konvooi meer dan hun plicht deden.

Maar waarom, zult u zich als lezer afvragen, zo lang gewacht met het publiceren van deze feiten? Daarvoor zijn diverse oorzaken aan te wijzen. Allereerst: Het gebeurde in de beruchte hongervinter. De pers was genuilkorfd en bestond slechts uit minimale uitgaven vanwege de papierschaarste. Ten tweede bevonden zich zo'n honderd Urker jongens en mannen in Duitsland, opgepakt en weggevoerd bij de november-razzia van 1944. De zorgen om het dagelijks bestaan vergden zowat alle energie en aandacht. Daarbij kwam nog dat het grootste deel van de Urker vissersvloot door de bezetter in beslag was genomen om hulpdienst

te verrichten voor de Kriegsmarine of aanverwante organisaties. Kortom, men had wel wat anders aan het hoofd dan de stranding van een vijandelijk konvooi, hoe spectaculair ook. Daarom is het daadkrachtig en moedig optreden van twee goede vaderlanders van uitzonderlijke betekenis geweest. Het feit dat de eigenlijke berging direct na de oorlog in luttele dagen plaats vond spreekt voor zich. Op 30 november 1946 beëindigde Jacob Schraal zijn loopbaan als lichtwachter van de vuurtoren op Urk. Hij ging naar IJmuiden waar hij kwam te werken bij de kustsemafoor. Op 18 augustus 2000 overleed hij aldaar, 93 jaar oud. In zijn rouwadvertentie stond te lezen: "Zijn vrouw, Antje Schraal-Gerlisma, kinderen en kleinkinderen wensen hem een behouden vaart toe op zijn laatste reis. Wij hopen dat een goed verlicht baken hem veilig zijn nieuwe thuishaven binnenloodst. Voor zijn verzetswerk in de oorlogsjaren werd hij, naar een mededeling van zijn schoonzoon op Marken, diverse keren onderscheiden. Fokke Hoekman had als oliehandelaar een belangrijk aandeel in de wederopbouw van de Urker vissersvloot in de naoorlogse jaren. Hij overleed op 18 september 1986 op de leeftijd van 79 jaar.

###

Een nieuw zorgconcept voor de polders

Wim Lanphen

Wim Lanphen is sociaal geneeskundige bij GGD Flevoland, amateur fotograaf en historisch breed geïnteresseerd in Flevoland. Agrarisch erfgoed en dan vooral de hooiberg hebben ook zijn belangstelling.

In enkele eerdere artikelen over de zorgontwikkeling in Noordoostpolder werd het belang ervan al geduid voor de nationale zorgontwikkeling. De Amsterdam "connection" ontwikkelde in de tweede helft van de jaren dertig van de vorige eeuw een visie waarvan nu nog meer dan sporen zijn terug te vinden in Nederland. In dit artikel kom ik mijn toezegging na deze visie te bespreken. Het is denk ik wel leuk om eerst een overzicht te hebben over wat de visie "overkwam" op weg naar realisatie.

Daarom eerst een samenvatting en daarna een verdieping.

Overview

Al in 1937 ontwikkelden Tuntler en Wassink een zorgconcept voor de nieuwe polders. Het was in 1937 dat een Amsterdams chirurg, Dr. W.F. Wassink de gedachte opwierp om in de droog te leggen Zuiderzeepolders "een nieuwe organisatie van de medische

en hygiënische verzorging van de bevolking" in het leven te roepen. De plannen werden enthousiast in korte tijd verder uitgewerkt met zijn collega's Dr. A. de Froe, Prof. Dr. M.W. Woerdeman en vooral Prof. Dr. J.H. Tuntler, directeur van de GG & GD te Amsterdam. Pas na de oorlog kregen de plannen gestalte. Natuurlijk hadden de tijd, medische ontwikkelingen en veranderende inzichten hun invloeden, maar in heel Flevoland zijn de sporen van het gedachtegoed van Tuntler en Wassink nog steeds springlevend. De oorlog voorkwam verdere ontwikkeling in de eerste polders. Urk en Noordoostpolder kennen daardoor een gezondheidszorg welke qua ontwikkeling organisatorisch gelijk is aan die van het "oude land".

Pas in 1953 kreeg het concept opnieuw aandacht en aangepast kreeg het een kans in het *Experiment Gezondheidszorg Oostelijk Flevoland* (Dronten en Lelystad). Het concept kenmerkte zich door een continuüm

Omslag van het boek van Prof. Dr Tuntler (mede namens Dr W.F. Wassink) met als titel: De medische en hygiënische verzorging van de bevolking in de droogkomende Zuiderzeepolders. (Prae advies uitgebracht voor het congres over de culturele aspecten van de inpoldering der Zuiderzee) September 1953.

van Zorg van Wieg tot Graf met als regievoerder de huisarts. Het experiment mislukte en werd officieel beëindigd in 1973. Resten zijn er nog steeds van over. De eerste echte *gezondheidscentra* van Nederland zijn in de gemeente Dronten gebouwd als resultante van het Project. Maar nog lang ijlden de effecten door. Met onder andere gevolgen voor de ontwikkeling van de geestelijke gezondheidszorg en de organisatie van de volksgezondheidszorg.

In Lelystad sneuvelde het experiment echt, maar nog steeds zijn de gezondheidscentra aldaar getuigen van het experiment.

Zes jaar na het einde in Lelystad startte in het toen opkomende Almere opnieuw de aanzet tot een experiment. Bewoners uit toen nog vooral Amsterdam, en de instellingen aldaar werkzaam vanuit Lelystad, tezamen met de toenmalige bestuurder van de stad, de landdrost, gaven een aftrap met een discussienota. Nu stond geïntegreerde zorg, dichtbij tezamen met bewonersparticipatie, voorop. Het concept werd in 1983 omgezet in het *Experiment Gezondheidszorg Almere*. Opnieuw kwamen gezondheidscentra centraal te staan, met bewonersraden. In 1992 werd het experiment opgeheven. Het laat een georganiseerde eerste lijn achter, sterk verweven met de tweede lijn en met voorzieningen voor ouderenzorg en verpleegzorg.

Maar ook hier missers. Vooral het importeren van een bestaande ziekenhuisstructuur in plaats van vanaf de grond nieuw bouwen wordt nog steeds als een kardinale fout gezien.

In Zeewolde is een structuur opgebouwd conform die van het "oude land" anno midden tachtiger jaren: met gezondheidscentra en samenwerking tussen organisaties: in Zeewolde werd geïmporteerd wat Flevoland had geëxporteerd.

Bijzonder is in dit verhaal de ontwikkeling van de zorg op Urk. Ik wil graag vermelden dat ik die niet vergeet in dit verhaal. Het is echter een aparte bespreking waard. Die komt een volgende keer.

Nu naar Tuntler en Wassink; jaren dertig vorige eeuw

De geleerde Amsterdammers brachten hun idealen samen en dit initiatief resulteerde in een uitgebreid schema voor een nieuwe organisatievorm voor de gezondheidszorg. Zij dienden dit schema in bij de inmiddels ingestelde *Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de Drooggelegde Zuiderzeepolders* (voorzitter prof. H.N. ter Veen).

Het plan werd door deze Stichting geadopteerd om verder uit te dragen. (Zie mijn eerdere artikel over eugenetica en de band van de Froe met de Stichting)

Centraal stond in het plan "een band te leggen tussen wetenschap en praktijk, tussen preventie en curatie, tussen gezondheidszorg en geestelijk leven."

De band tussen huisarts en gezin zou zeer innig moeten zijn en de huisarts zou taken op preventief en curatief vlak moeten uitvoeren gecombineerd met wetenschappelijk onderzoek. Individuele curatieve gezondheidszorg en – preventieve – volksgezondheidszorg zouden aldus samen kunnen gaan.

Zorg van Wieg tot Graf

Een periodiek preventief geneeskundig onderzoek van iedere bewoner van de polders (sic!) zou centraal moeten staan in de beoogde opzet. De zorg zou dichtbij de patiënt in de wijk moeten blijven en de huisarts zou weer de spil moeten worden rond welke de zorg zou draaien. De huisarts zou daarom ook het consultatiebureau, de schoolgezondheidszorg, de bedrijfsgezondheidszorg en het

hygiënisch toezicht moeten gaan uitvoeren (huisarts neemt GGD over (auteur)). Ook de geestelijke gezondheidszorg zou, verkokerd als zij toen was, weer in één organisatievorm moeten worden gebracht en dicht bij de bewoners moeten komen (huisarts neemt RIAGG over (auteur)). Het plan zou in de Noordoostpolder van start moeten gaan juist omdat men daar het nog enige maagdelijke gebied in Nederland voorhanden had. De nieuwe bewoners zouden jong zijn, in een tijd waarin tradities doorbroken werden, nieuwe perspectieven zich openen en de nieuwe bewoners geselecteerd zouden worden. (tot aan de eerste bewoners van Dronten in de Oostelijke Flevopolder werden de bewoners op geschiktheid geselecteerd door daarvoor speciaal aangestelde medewerkers).

*Het oude
Noodziekenhuis in
Vollenhove rond
de jaren 50 van de
vorige eeuw.*

Het plan zou dan ook in een echte experimentele opzet kunnen worden uitgevoerd. Ook de artsen zouden voor dit experiment geselecteerd kunnen worden. Vrije vestiging zou niet mogelijk moeten zijn. Doordat curatie en preventie met wetenschappelijk onderzoek gekoppeld zouden worden dienden de praktijken klein van omvang te worden. Daardoor zouden ook de inkomens klein zijn, reden om te denken aan subsidiëring van de huisartsen.

Interessant in de gedachtegang was de idee om centraal in de polders een gebouw te projecteren dat als coördinerend en wetenschappelijk middelpunt zou kunnen dienen voor het geheel van de medische sociaalhygiënische bemoeiingen. Daarnaast zouden de buurthuizen en wijkgebouwen van de kruisverenigingen aangepast moeten

worden aan de vereisten van het experiment (en hiermee was het idee van de *gezondheidscentra* geboren). De oorlog maakte dat niet voldoende overleg kon worden gevoerd om het experiment zo ver te ontwikkelen dat het ook tot uitvoering kon worden gebracht. Het plan, inmiddels het plan Tuntler-Wassink genaamd, verdween tijdens de oorlogsjaren voorlopig in de ijskast. En daardoor ontwikkelde de gezondheidszorg in de Noordoostpolder zich niet planmatig maar op geleide van spontane ontwikkelingen en lokale initiatieven. Het zaadje was echter wel op vruchtbare aarde terecht gekomen. Later, bij de ontwikkeling van de plannen voor Oostelijk Flevoland, werd het plan Tuntler-Wassink namelijk weer opgevat. En werd het, aangepast aan de ideeën van die tijd verder ingevuld. Het idee deed ook anderen gaan nadenken over experimenteer mogelijkheden: zo werden op het gebied van de geestelijke gezondheidszorg ook verdere ideeën ontplooid. Stemmen gingen op om te komen tot één Centrale Dienst voor de Geestelijke Volksgezondheid. De huisarts zou in de staf van deze dienst werkzaam kunnen zijn, zo het idee van de huisarts/schoolarts/bedrijfsarts ondersteunend. Via de huisarts/schoolarts zou de Dienst direct contact hebben met de curatie maar ook met "gewone" maatschappelijke instellingen als de school en zo een ingang hebben voor preventieve activiteiten.

In 1962 werd de *Zorg van Wieg tot Graf* gedachte opnieuw geoperationaliseerd: Kort samengevat luidde dit voorstel als volgt:

Zorg van Wieg tot Graf

1: Preventieve taken: De huisarts zal de bewoners longitudinaal volgen:

Op gezette tijden, te starten bij het prenataal onderzoek, gevolgd door het zuigeling, peuter- en kleuterconsultatiebureau, daarna via de schoolgezondheidszorg, en uiteindelijk periodiek volrassenonderzoek zijn er regelmatige contactmomenten. De huisarts zal de bevallingen doen, is consultatiebureauarts, schoolarts en bedrijfsarts. Daarnaast was een taak weggelegd voor de huisarts bij de bestrijding van infectieziekten.

- 2: Curatieve taken:** De huisarts zou meer taken moeten gaan uitvoeren naast de reguliere huisartstaken, in het bijzonder op het gebied van de verloskunde.
- 3: Farmaceutische voorzieningen:** De artsen dienden, zeker in het begin in dit dunbevolkte gebied, apotheekhoudend te zijn.
- 4: Geestelijke gezondheidszorg:** "Bij de kolonisatie van een nieuw gebied zouden onvermijdelijk psychische spanningen optreden" De geestelijke gezondheidszorg zou moeten worden verleend uit een centrum in de polder zelf.
- 5: Positieve gezondheidszorg:** Veel maatregelen in de algemene sfeer zouden genomen kunnen worden die optimale leefomstandigheden beogen. De actieve belangstelling van de huisarts kan daarbij niet worden gemist.
- 6: Wetenschappelijk werk:** De commissie stimuleerde wetenschappelijk onderzoek als taak van de huisarts maar wilde dit niet dwingend opleggen.
- 7: Tandheelkundige verzorging:** De tandartsen werkzaam in de polders dienden preventief en curatief werkzaam te zijn.
- 8: Materiele voorzieningen:** Er diende een gezondheidscentrum in Dronten te worden gerealiseerd,

9: **Regeling van de status van de arts:** Voor de preventieve en de wetenschappelijke taken diende een georganiseerd verband voor de huisartsen te worden gerealiseerd.

10: **Organisatie en financiering:**

Er moest een *Stichting Gezondheidszorg Oostelijk Flevoland* worden opgericht. Onder leiding van een curatorium. Onder een dagelijks bestuur moest een leidinggevend arts worden aangesteld. En een *community organiser*: iemand die leiding zou kunnen geven aan de ontwikkeling van de gemeenschap, waarbij de gezondheidszorg bij betrokken moest worden

Tot zover. De zorgontwikkeling in Flevoland staat vanaf hier te ver van de doelstelling af van *De Vriendenkring*. Dat is anders voor de ontwikkeling van de zorg in Noordoostpolder en Urk. Iets voor een volgend artikel.

Ik wil dit artikel graag eindigen met een vraag. Ooit heb ik de ontwikkeling van de zorg toegankelijk gemaakt via een website. Die website staat nu op een dvd. Ik vraag mij af of er behalve bij archiveringsmensen behoefte is aan deze informatie, mogelijk uitgebreid met de huidige kennis, en zo ja, of deze info niet toegankelijk gemaakt kan worden voor een breder publiek. Maar dan is de vraag: waar (op internet)? Graag hoor ik hier advies over.

###

*Ooievaars in
Natuurpark Lelystad
Foto: Wim Lanphen.*

Broedvogels in een heel jonge polder

Piet Bremer

De Noordoostpolder viel droog in de jaren 1941 en 1942 in een tijd waarin de natuur niet de rol speelde die het thans speelt. Het vogelkijken, er met verrekijker op uit trekken om vogels te observeren, tellen en eventueel op kaart in te tekenen was in de oorlogsjaren geen gebruikelijke bezigheid.

Velen hadden die mogelijkheid niet gezien het werk dat moest gebeuren of andere bijzondere omstandigheden en ik ga er vanuit dat de bezetter het niet toeliet dat iemand met een verrekijker rondliep. Het is opmerkelijk dat ondanks deze omstandigheden er diverse medewerkers van de Directie voor de Wieringermeer (Noordoostpolderwerken) de kans kregen (of die namen?) om de ontwikkeling van de vogelbevolking te onderzoeken en vast te leggen in een acht tal berichten in het vogeltijdschrift *Limosa*, het tijdschrift van de Nederlandse Ornithologische Unie, dat nog steeds verschijnt. Hierbij werden ook allerlei opzichters in de polder betrokken en voor 1943 wordt zelfs melding gemaakt van een enquête onder opzichters om een beeld te krijgen van de kolonisatie door vogels. De eerste twee mededelingen in *Limosa* werden verzorgd door de vogelkundige C.G.B. ten Kate, woonachtig te Kampen, actief in de Nederlandse ornithologische gemeenschap, die gedurende tientallen jaren veel data verzamelde van de IJsseldelta. J. Muller, werkzaam bij de

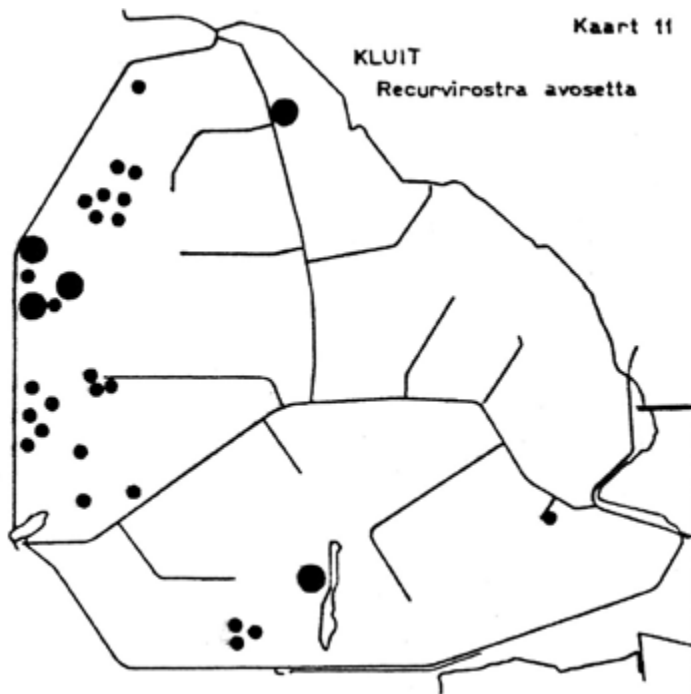
Directie (laboratorium in Kampen) en later J.H. Muller verzorgden enkele artikelen over de broedvogels. Chris van Leeuwen, later medewerker van het Rijksinstituut voor Natuurbeheer (nu onderdeel van Alterra) en bekend geworden vanwege zijn *relatietheorie* verzorgde in 1947 de 'rapportage' en in de jaren nadien Dingeman Bakker, plantencoloog, gepromoveerd op de ecologie van Klein hoefblad en vanaf 1960 hoogleraar aan de Rijksuniversiteit van Groningen tot zijn overlijden in 1979. J.F. (Johan Federik) Sollie verzorgde het laatste verslag dat de periode tot 1958 beschrijft en dan stopt de documentatie. Sollie is jarenlang medewerker geweest van het dagblad het Nieuwe Land en verzorgde in deze krant tot zijn overlijden op 21 november 1975 regelmatig bijdragen over de natuur in de polder.

Nieuw land

Direct na het droogvallen van de randen van de polder in 1941 viel het op dat het gebied stil was. Muller (1942) beschrijft dat als volgt: 'De doodse verlatenheid van deze uitgestrekte zand- en kleivlakten,

Piet Bremer promoveerde in 2007 aan de universiteit van Wageningen met het proefschrift 'The colonisation of a former sea-floor by ferns' (de kolonisatie van een voormalige zeebodem door varens). Daarnaast is hij ook paddenstoelendeskundige (mycoloog).

Figuur 1: De verspreiding van de kolonies van de Kluit in de Noordoostpolder in 1943 (naar Muller 1942).

meestal zonder enig reliëf en waar slechts hier en daar de eentonigheid onderbroken werd door wat schelpen, ... Roepende en krijsende vogels (meeuwen, weidevogels) kwamen toen nog veel voor in gebied aangrenzend het nieuwe land, zoals bijv. in de Buitenpolder achter Kuinre, wat sterk contrasteerde met de rust op de drooggevalle zeebodem. De eerste vestigingen van vogels betrof soorten van open en kale terreinen; de pioniers. De eerste broedende Kluit werd al in 1941 waargenomen. De ontwikkeling van de geheel natuurlijke vegetatie verliep sneller dan aanvankelijk werd gedacht. Het heeft misschien de ontginners enigszins verrast, omdat op de overwegend zoete Noordoostpolder bodem de groei sterker was dan op de zoute bodem van de eerder drooggevalle Wieringermeerpolder. Uitgestrekte velden met Zeebies kwamen in 1942 al voor, naast uitgestrekte vegetaties

met Moerasandijvie en Goudzuring. Ook de Grote Iisdodde bleek een heel succesvolle moerasplant. In de oorlogsjaren werd aan de oostzijde van de polder al delen in cultuur gebracht, terwijl zich bij Urk uitgestrekte natuurlijke graslanden ontwikkelden met Kweldergras en het westelijk deel van de polder dichtgroeide met Riet.

Pioniers

Tot de eerste soorten die zich in het nieuwe land vestigden behoorde de Kluit (in jaren veertig nog Kluit genoemd; ook vogelnamen kunnen veranderen). In 1941, toen alleen de randen van de polder waren drooggevalle, werd al een eerste broedgeval waargenomen en in het daarop volgende jaar vestigden zich al meerdere kolonies. In 1943 kwam de soort al bijna op 30 locaties tot broeden (Figuren 1 en 2). De soort houdt van zeer ondiep onbegroeid water, waar op een karakteristieke wijze met de iets naar boven staande snavel, voedsel wordt verzameld. Het oppervlak ondiep water nam na 1943 sterk af door ontginning en vooral ook door de successie naar moeras- en rietlanden. Na 1950 was de soort als broedvogel verdwenen. De ervaring leert dat als ergens weer op enig oppervlak open, kale, kleiige, onbegroeide situaties zich voor doen de soort er binnen een jaar weer kan zijn. Aan dit flexibele gedrag besteedt Muller (1944) de nodige aandacht. Hij concludeert dat het te maken heeft met de onervarenheid van jonge, pas geslachtsrijpe vogels, die op hun geboortegrond geen of weinig kans van vestigen hebben, en daarom de overstap maken naar nieuw gebied. Hun gebrek aan ervaring blijkt dan uit het relatief hoge aantal verlaten nesten, dode jongen of eieren die niet uitkomen. We mogen veronderstellen dat veel dieren de overstap maakten naar het nieuwe land jong en onervaren

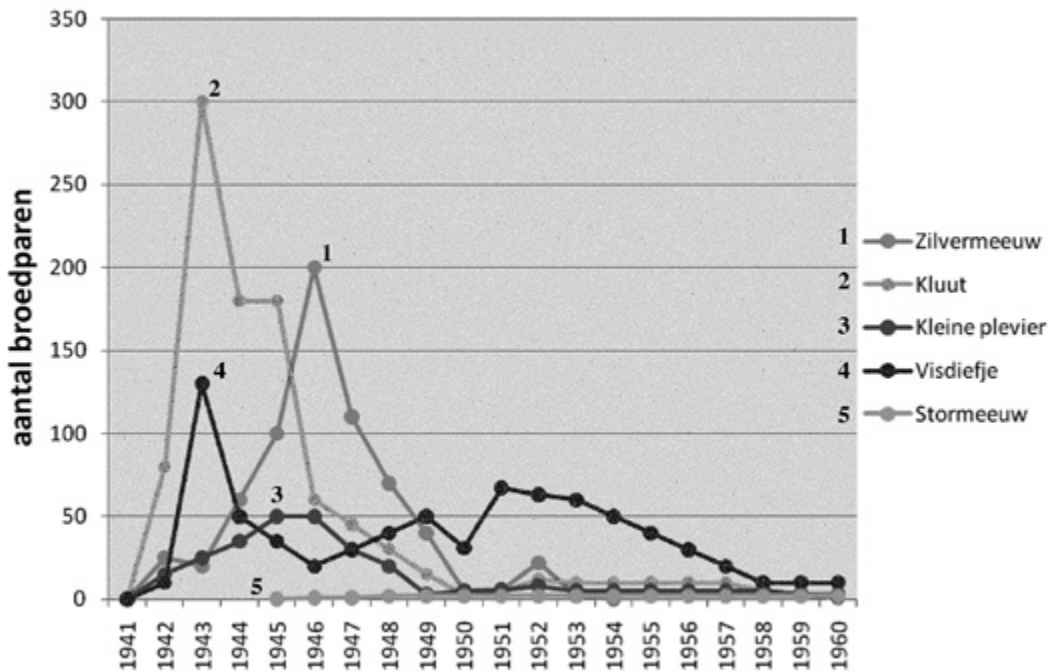

waren. Maar dat geldt niet voor alle soorten. Bij de Kleine plevier, die in de ontgonnen polder verspreid voorkwam, waren het volwassen dieren die het nieuwe land koloniseerden. Dit is een flexibele soort die snel kan inspelen op een nieuwe situatie als een geschikt biotoop met open, zandige en grotendeels onbegroeide bodem aanwezig is. Anno 2010 broedt de Kleine plevier binnen de polder in het Voorsterveld (het nieuw ingericht natuurgebied naast het zweegvlieterrein) en het Schoterveld (zandwinning naast Schotepad; natuurerrein in ontwikkeling). Iet heel anders gebeurde met de Kleine karekiet op Schokland. Toen de vogels van deze populatie terugkwamen uit Afrika bleek het rietland op het eiland te zijn verdwenen. De dieren maakten daarop noodgedwongen de overstap naar het nieuwe rietland aangrenzend het drooggevalen eiland. En vanuit deze populatie is mogelijk de hele polder verder bevolkt geraakt.

Pioniers op akkers

Figuur 2 laat zien dat met het in cultuur brengen van de polder de Kluut en Zilvermeeuw verdwenen. Visdiefje en Stormmeeuw maakten geheel onverwacht een overstap naar akkerland. Dat is op zich niet zo vreemd. Op akkers wordt elke zomer of herfst een gewas geoogst en behoudens enkele gewassen liggen de meeste akkers er in het voorjaar geheel kaal bij; eigenlijk weer het uiterlijk van de droogvallende polder; schelprijke, kale bodems. Met de akkerbouw wordt dus eigenlijk een pioniersituatie in stand gehouden. Wanneer een akker braak blijft liggen zullen diverse plantensoorten uit de begintijd van de polder weer de kop op steken. Ik kan me nog herinneren, als schoffelend bij een boer aan het Ankerpad in de jaren zeventig dat op een akker zelfs het Zeebies, niet bepaald een akkerplant, poogde zich te handhaven. Voor Visdiefje en Stormmeeuw geldt dat zij met het ontginnen van de polder

Figuur 2: Het aantal broedparen van vijf vogelsoorten (pioniers van open vrijwel onbegroeid terrein) in de Noordoostpolder in de periode 1941 – 1960. De gegevens van na 1952 zijn deels geïnterpoleerd (bron: zie literatuurlijst).

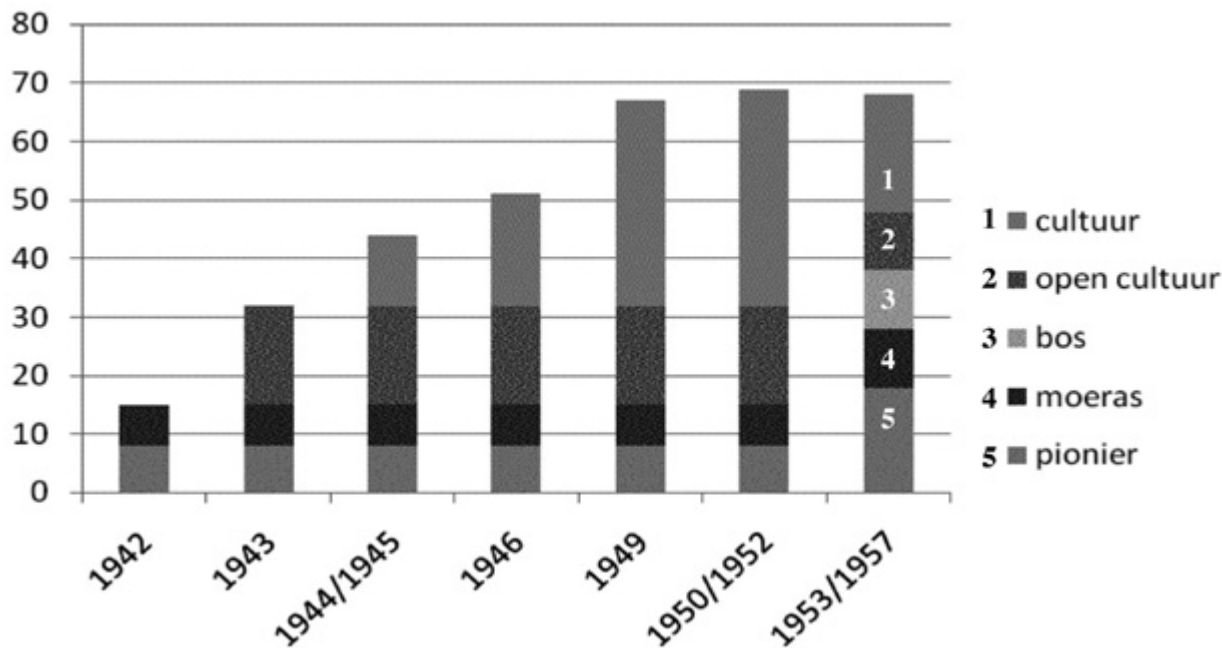
hier zijn blijven hangen. Visdiefjes komen verspreid voor, soms solitair op akkers of samen met Stormmeeuwen in een kolonie. De geschiedenis van de Stormmeeuw is uitgebreid beschreven en laat zien dat jaarlijks tussen de 30 en 50 paar in de polder broeden (Bremer 1995). Het broeden gebeurt verspreid op akkers in de westelijke helft van de polder en vogels broeden hier vaak in kleine kolonies. Het gedrag van deze soort om op akkers te broeden blijkt in ons land alleen op te treden in de Noordoostpolder. Naast Visdiefje en Stormmeeuw broedt ook de Bontbekplevier verspreid op akkers in de Noordoostpolder en in Oostelijk Flevoland. Ook dit is een kustvogel, vooral bekend als broedvogel van de hoge kwelders, en ook voor deze soort lijkt het aannemelijk dat zij is gebleven met het in cultuur brengen van de polders.

Veranderingen

Figuur 3 vat de veranderingen in broedvogelbevolking tot 1958 samen. De kolonisatie begint in 1942 met soorten van open biotoop en moeras. Daarna verschijnen de eerste soorten van het open cultuurgebied, dus van het akkerland en weiland en vervolgens de soorten die de mens volgen en verschenen bij de kampen, zoals de Huismus en Witte kwikstaart. Het aantal soorten neemt geleidelijk toe in de jaren veertig maar vlakt af omstreeks 1950. Bosvogels moeten dan nog in de heel jonge bossen (deels nog niet geplant!) aan hun opmars beginnen. In 1957 broedden circa 70 soorten in de polder. De figuur laat niet zien dat het aantal daarna geleidelijk verder is toegenomen. Elk jaar broeden nu er tussen de 100-110 soorten in de Noordoostpolder.

Schokland

In alle berichten die in het tijdschrift *Limosa* verschenen krijgt Schokland steeds de nodige aandacht. Er kwam een kamp op Schokland voor van waaruit arbeiders de polder inclusief het eiland zelf in cultuur brachten. Het in 1941 al 82 jaar niet meer bewoonde eiland bestond toen uit rietmoeras, grasland en plasjes. De situatie veranderde ingrijpend in 1942 als gevolg van het droogvallen van de polder (en dien tengevolge sterke peilverlaging op het eiland) en het droge voorjaar van 1942. Vogels van open water als Meerkoet en Fuut verloren hun leefgebied, maar op de zuidelijke helft van het eiland broedde de Grutto nog volop. In het rietland kwamen Kleine karekiet, Rietgors en Bruine kiekendief voor. De sterke toename van de muizenpopulatie (Noordse woelmuis!) verklaart de vestiging van de Velduil op het eiland. Muller (1942) beschrijft dat in de loop van het broedseizoen een begin werd gemaakt met het afbranden, omploegen en ten dele scheuren van het verwaarloosde grasland. Veel nesten van grutto's, kievitten, maar ook die van Velduil en Bruine kiekendief werden hierdoor vernield. Er was toen geen Flora- en faunawet die werkzaamheden in het broedseizoen aan een ontheffing (vergunning) koppelde. In 1943 werd het grootste deel van het eiland als hooi- en weiland gebruikt. Aan de westzijde bevond zich een door de oude zeekering ingesloten plasje, het zogenaamde Gieterse meer, waar op een eilandje een kolonie van de Kluut voorkwam. De Velduil was weer met twee paar aanwezig. Op het keileemveld westelijk van Schokland, waar later het Schokkerbos zou worden geplant, broedden op het nog ijl begroeide keileem de Kleine plevier, Bontbekplevier en Strandplevier (Muller 1943). In 1945

was van de halfnatuurlijke vegetatie op het eiland weinig over. J. H. Muller schrijft dat door de aanwezigheid van een arbeiderskamp er weinig rust was op het eiland. Maar Kievit, Grutto, Velduil en Gele kwikstaart kwamen toch nog tot broeden. Het eerder genoemde Gieterse meer was met het verwijderen van de paalbeschoeiing leeggelopen en de watervogels verdwenen. Opmerkelijk voor 1944 is de melding van de Grauwe gors, een soort van iets ruiger grasland. Deze soort doet het tegenwoordig heel slecht in ons land en kan bijna als uitgestorven worden beschouwd. In de berichten in de daaropvolgende jaren wordt Schokland niet meer expliciet genoemd. Het bijzondere karakter was verdwenen. De grasmat werd na het uitgeven van de landbouwbedrijven grotendeels omgevormd tot akkerland. In de jaren negentig is gelukkig het tij gekeerd en het eiland bestaat nu weer bijna helemaal uit grasland. Maar de Grutto's van weleer zullen niet op het eiland terugkomen. Daarvoor is het eiland te besloten geworden en is het

te sterk verdroogd. Wel heeft de Grutto zich met meerder paartjes gevestigd in het ingerichte gebied aan de westzijde van het eiland (med. L. van Lier, Flevolandschap).

Slotopmerkingen

Het kale, onbegroeide gebied van de eerste jaren waar de natuur jarenlang vrij spel had zal niet terugkomen. Dat geldt ook voor de uitgestrekte rietlanden die de kans kregen zich in het westen van de polder te ontwikkelen of de kwelplassen langs de polderdijk. Op kleine schaal is een en ander wel terugkomen. Door de ontwikkeling van nieuwe natuur uit landbouwgrond nabij Schokland, Kuinder- en Voorsterbos zien we op kleine schaal weer iets van dat verleden. Wie het Voorsterveld bezoekt (er staat geen bordje met verboden toegang) hoort hier in het broedseizoen de Kleine plevier nog steeds en ziet in het ondiepe water Moerasandijvie staan en in juni en juli planten in volle bloei staan. Het vestigde zich uit zaad dat meer dan 50 jaar een kiemrust heeft

Figuur 3: Het aantal soorten broedvogels per jaar of periode van meer dan één jaar in de periode 1941 – 1957 en de verdeling over de biotopen waarvoor een soort kenmerkend is: kale bodems (pionier), moeras, bos, open cultuurgebied (akkers en weiden) en cultuur (bebouwing, stad- en dorpgebied) (bron: vrijwel alle verwijzingen in de literatuurlijst).

gekend in de polderbodem. En er zijn plannen om op de Rotterdamse Hoek een vogelgebied te ontwikkelen – een Oostvaardersplassen in het klein – waar de kans groot is dat zich na het inrichten weer kluten en plevertjes zullen vestigen.

De kolonisatie van de vogels in de jonge polder was niet geheel uniek. Al in de jaren dertig was de Wieringemeerpolder drooggevallen. En na de Noordoostpolder kwamen nog de beide Flevopolders. Zuidelijk Flevoland zou vanaf de jaren zeventig veel aandacht krijgen van vogelminnend Nederland. Veel vogelaars hebben hier hun eerste waarnemingen gedaan aan bijzondere soorten. De *Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders* heeft de ontwikkelingen in de Oostvaardersplassen goed gevolgd en

Jonge spreeuw.
Foto: Wim Lanphen

na haar opheffen het Staatsbosbeheer. De massaliteit waarmee bepaalde soorten in de Noordoostpolder waren verschenen werd ook geconstateerd in Zuidelijk Flevoland. Maar er waren ook veel verschillen, zoals de grote kwelplassen die hier behouden bleven en ontwikkelingen van spontane wilgenbossen. Maar in de Noordoostpolder bleven Stormmeeuw en Visdiefje op akkers broeden, iets wat niet gebeurde in de jongste polder.

###

Geraadpleegde literatuur

- Bakker, D., 1952. Noordoostpolderbewoners, 9^e bericht; Broedseizoenen 1950-1952. *Limosa* 25: 101-117.
- Bakker, D. & A. Stam, 1950. Noordoostpolderbewoners, 8^e bericht. *Limosa* 23: 292-315.
- Bremer, P., 1995. Het broedbiotoop van de Stormmeeuw *Larus canus* in de Noordoostpolder. *Limosa* 68: 97-101.
- Kate, C.J.B. ten., 1941. Noordoostpolderbewoners (2^e bericht). *Limosa* 14: 77-78.
- Leeuwen, Chr. G. van., 1947. Noordoostpolderbewoners, 7^e bericht. *Limosa* 20: 164-176.
- Muller, J., 1942a. Noordoostpolderbewoners; 3^e bericht (1942). *Limosa* 15: 57-70.
- Muller, J., 1942b. Noordoostpolderbewoners, 4^e bericht (1942). *Limosa* 16: 46-59.
- Muller, J., 1943. Noordoostpolderbewoners, 5^e bericht; broedseizoen 1943. *Limosa* 16: 121-141.
- Muller, J., 1944. Enkele beschouwingen naar aanleiding van de vogelkolonisatie in de nieuwe Zuiderzeepolders. *Limosa* 17: 55-63.
- Muller, J.H., 1945. Noordoostpolderbewoners, 6^e bericht; broedseizoenen 1944 en 1945. *Limosa* 18: 25-49.
- Sollie, J.F., 1958. Noordoostpolderbewoners, 10^e bericht; broedseizoenen 1953 t/m 1957. *Limosa* 31: 133-151.